

... FOR MIN SAMVITTIGHEDS SKYLD...

OM MILITÆRNEKTERNE PÅ HAUGALANDET PÅ 1800-TALLET

Hans Eirik Aarek

Samling på Stakland, trolig i 1947. Fra venstre med hatt: Wilhelmine Pedersen, bak henne ukjent, foran: Hans Eirik Aarek – forfatteren av denne artikkelen, nesten 8 år gammel, hans mor Marthe Aarek, foran: Ingebjørg, hans søster, Søren Stakland, militærnektaren, Marie Stakland, hans kone, Erik Aarek, Berta Stakland, ukjent, Torbjørn Aarek og ukjent. Foto i privat eie.

I denne artikkelen vil jeg fortelle om de enkelte militærnektene som er knyttet til Haugalandet og deres saker. Jeg vil også ta opp bakgrunnen for militærnektingen og prøve å forklare hvorfor Haugalandet på 1800-tallet hadde så mange militærnektene. Noen av militærnektene ble straffet flere ganger, for eksempel Gudmund Erland som ble straffet seks ganger og Elias Stakland og sønnen Søren Stakland som ble straffet henholdsvis fem og fire ganger. Jeg vil både se på militærnektenes begrunnelse og på den begrunnelse krigsretten gir, samt på forholdene i fengslet. Jeg vil også beskrive den støtte militærnektene fikk fra sitt eget miljø og fra kvekersamfunnet. Sentrale kvekere som Asbjørn Kloster, Endre Dahl, Reier Reiersen og John Frederick Hanson engasjerte seg i flere av sakene, det samme gjorde britiske kvekere.

Dissenterloven av 1845 som tillot kirkesamfunn utenfor statskirken å etablere seg i Norge, ga ingen anledning til fritak for militærtjeneste av religiøse grunner. Dette ble fastslått av Høyesterett under behandlingen av den såkalte Søren Olsen-saken i 1848, og det var først på 1900-tallet at en fikk ordninger som kom militærnektene i møte. Loven om sivilarbeid kom så sent som i 1922. En kan se på militærnektene på Haugalandet og andre steder i Norge som unge menn som ved sitt personlige offer bidro til å fremme samvittighetsfrihet i Norge og som dermed var med på å bygge et demokratisk og liberalt samfunn.

INNLEDNING

En av de siste dagene i juli 1900 gled en liten båt opp langs siden på den kongelige yacht som lå ved Marstrand, nord-vest for Göteborg. I båten var to engelske kvekere som var utsendt av det engelske kvekersamfunnet for personlig å overrekke et skriv med en appell til kong Oscar II om å gi militærnektene en rimeligere behandling. Engelske kvekere hadde forsøkt å kontakte kongen da han noen uker tidligere hadde oppholdt seg i London, men han var syk og ga ingen audiens. Saken følte imidlertid så viktig at det ble besluttet å sende en delegasjon til Sverige for å oppsøke kongen der. Det engelske kvekersamfunnet hadde gjennom flere år vært opptatt av militærnektenes situasjon i Norge. Den ble tatt opp på flere årsmøter og det var stadig artikler og notater i ukeavisa *The Friend*.¹ Det var særlig saken til kvekeren Søren Eliassen Stakland som opptok britene.

Han ble i 1896 dømt til 20 dagers ensomt fengsel, og de tre følgende årene ble straffen økt med 10 dager pr år, slik at han endte opp med 50 dager i 1899. Saken vakte oppmerksomhet både i Norge og utover landets grenser, og et økende antall militærnektene fra 1880-åra ble også en ubehagelig sak for de norske myndighetene. Fra Stortingets talerstol ble det hevdet av den beste ungdommen emigrerte til Amerika for å slippe å bli dømt som militærnektene.²

Vi skal komme tilbake til hvordan det gikk med den engelske delegasjonen til kongens yacht ved Marstrand, men la oss gå tilbake i tid og prøve å se militærnektene sakene i en større historisk sammenheng.

De første generasjonene av militærnektene i Norge var knyttet til kvekersamfunnet. Vi skal derfor begynne med en kort skisse av kvekersamfunnets historie og kvekeres holdning til militærnekting og krig.

GENERELTOMKVEKERE OGMILITÆRNEKTING

Kvekersamfunnet oppstod i England omkring 1650, og spredte seg snart til Amerika. Sentralt i kvekerdommen står den stille andakten hvor Gud gjennom det indre lys kan tale til den enkelte. Kvekerne følte seg heller ikke bundet av skriftens bokstav eller ytre ritualer som for eksempel sakramentene. Kvekersamfunnets vitnesbyrd mot krig daterer seg tilbake til 1660. I en ”Erklæring fra det harmløse og uskyldige folk som kalles kvekere”, som ble sendt til Charles II, står det:

Vi tar absolutt avstand fra alle ytre kriger og strid og kamp med ytre våpen, uansett for hvilket formål og under hvilket påskudd det måtte være. /.../

Og vi vet sikkert, og vi vitner om det for hele verden, at Kristi ånd, som fører oss til all sannhet, aldri vil lede oss til kamp og krig med ytre våpen mot noe menneske, verken for Kristi rike, eller for denne verdens riker. Derfor kan vi ikke opplære til krig mer.³

Den norske kvekerhistorien begynner blant unge menn som ble tatt til fange av engelskmennene under Napoleons-krigene 1807-1814 og som satt på prison-skipene på Themsen. De kom i kontakt med engelske kvekere og ble overbeviste kvekere. Ved fredsslutningen i 1814 tok de med seg kvekerdommen til hjemlandet og prøvde å leve som kvekere i Norge.

I 1818 ble det norske kvekersamfunnet opprettet som kirkesamfunn utenfor statskirken, men ble ikke godtatt av myndighetene før ved dissenterloven av 1845. Fredsvitnesbyrdet fikk en spesiell betydning for unge menn som etter hvert sluttet seg til kvekerbevegelsen i Norge.

I de retningslinjene, kalt *Råd og spørsmål*, som ble

utferdiget da kvekersamfunnet konstituerte seg i Norge, står det: Spørsmål nr. 6: ”Ere Vennerne omhyggelige for at vedligeholde vort christelige Vidnesbyrd mod Krig, saa at det ikke i nogen Henseende krænkes?”⁴ En 8 siders traktat med tittelen: *Ulovligheden af alle Krige og Fegtninger under Evangelium, offentlig fremsat ved Vennernes religiøse Samfund i deres aarlige Forsamling holdt i London 1841*, utgitt i Stavanger i 1848, har også vært med på å prege norske kveker militærnekttere.

DE FØRSTE NORSKE MILITÆRNEKTERNE

De tidlige militærnekttersakene er knyttet til nekting av å avlegge ed til konge og konstitusjon i forbindelse med innrullering til militærtjeneste. Kvekerne var generelt i mot avleggelse av ed fordi det ga en dobbelt standard i forhold til det å tale sant. Den første som kom i denne situasjonen, var Tønnes Johnsen i Kristiansand som søkte om borgerskap i 1815 uten å måtte avlegge eden og gjøre militærtjeneste. Han fikk unntak for disse kravene. Den neste militærnektteren var Peder Ommundsen Gilje som i 1828 nektet å avlegge eden i forbindelse med innkalling til tjeneste i marinen. Han ble dømt til å betale daglige bøter, og denne dommen ble gjentatt i de følgende årene. I 1830 forsvant saken fra rettsprotokollene uten noen kjent løsning, og i 1836 emigrerte Gilje til USA. I 1843 forteller Endre Dahl at det er vanskelig å bli i sin profesjon i Stavanger hvis en ikke er villig til å ta del i militær eksersis og bidra til finansieringen av det militære. Derfor blir kvekere utpantet.⁵ I 1845 nektet borgeren og kvekeren Andreas Bryne å ta del i borgervæpningen. Han møtte uten uniform og våpen, bare med en stakk. Han ble ilagt en bot, men nektet å

betale boten og ble fengslet i tre dager. Saken sluttet med dette.⁶

En av de mest interessante sakene disse årene, er saken mot Peder Matiassen Grønnestad (1820-1876) fra Bokn, den første saken med tilknytning til Haugalandet. Sammen med Andreas Danielsen Ask fra Rennesøy nektet Grønnestad å avlegge troskapseden til konge og konstitusjon da de møtte til sesjon i 1841. Dette gjentok seg i 1843 og ble straffesak. De to unge mennene ble dømt til å betale en daglig bot eller avlegge eden. De nektet begge deler, og saken gikk til neste rettsinstans og så til Høyesterett. Begge tilhørte ”kvekersekten” stod det i dommen. Høyesterett vedtok imidlertid å utsette gjennomføringen av straffen. I 1845 valgte Andreas Danielsen Ask å emigrere til Amerika med tillatelse fra myndighetene.⁷

I 1847 ble saken mot Peder Mathiassen Grønnestad gjenåpnet. I mellomtiden hadde dissenterloven blitt vedtatt av Stortinget i 1845. Kvekere og andre hadde håpet at denne loven skulle fritta for militærtjeneste, men det gjorde den ikke. Dissenterlovens § 18 lyder:

Forsaavidt ikke enten Grundlovens eller nærværende Lovs Bestemmelser medføre Undtagelser, begrunder den forskjellige christelige Troesbekjendelse ingen Forskjel i Pligter og Rettigheder, hvorav til Exempel er en Følge, at paa den ene Side ingen Troesbekjendelse kan fritage for Værnepligt, (min utheving) og at paa den anden Side de Bestemmelser, som gjøre Arveret, Odelsret eller nogen anden Rettighed afhængig af Daaben, ikke komme de Dissentere til Skade, af hvem Daaben i Almindelighed eller Barnedaaben i Særdeleshed ei anerkjendes.⁸

Derimot ga loven dissenterne frihet til ikke å avlegge ed. Et resept av 19. mai 1847 fastslår at et høytidelig løfte kan bli gitt i stedet. Peder Grønnestad samtykket i å gi dette løftet om å være lojal mot konge og fedreland, men med den klare betingelse at han ikke skulle delta i noen form for militær aktivitet. Dette ville ikke retten akseptere, og han ble dømt til en daglig mulkt på 60 sh. Dommen ble iverksatt i 1848, men ettersom de ikke fant noe av verdi å pantsette i hans personlige eiendom, ser det ut som saken ble avsluttet her.⁹

I 1848 fikk vi Søren Olsen-saken. Den var på mange måter en spesiell sak. Søren hadde som 16-åring avlagt en sjømannsed om å tjene kongen og fedrelandet, så når han som 21 åring nektet militærtjeneste ut fra kvekerens grunnsetninger, blir dette en alvorlig sak, både å bryte en ed og å nekte militærtjeneste. Saken går til høyesterett og i siste instans til kongen. Søren Olsen satt i arrest i fem måneder mens saken ble behandlet i ulike instanser, og utfallet ble 10 dager på vann og brød. Hele saken, inkludert Søren Olsens egen beskrivelse av hvordan han opplevde saken er publisert i boka: *Et lidet Viidnesbyrd mod Krig og Fægtning*.¹⁰

Det er i 1850-åra at vi får de mer typiske militærnektersakene. Det er vanskelig å finne en klar og konsekvent linje i domsavsigelsene i disse sakene. Noen saker blir avgjort av lensmannen, mens de fleste blir behandlet i krigsrett, og selv der ser det ut som skjønn og flertallsavstemning avgjør lengden på fengselsstraffen. Det er også uklart hvorfor noen blir dømt bare en gang, mens andre blir innkalt og dømt år etter år. Verneplikten strakk seg normalt over fem år. En ble innkalt til tjeneste noen uker hver sommer fra en fylte 22 år.

OVERSIKT OVER MILITÆRNEKTER-SAKER MED KVEKERTILKNYTNING 1815-1899

I ¹¹	Haugalandet	Hele landet
1815-1844	1	4
1845-1849		4
1850-1854		1
1855-1859	6	8
1860-1864	8	10
1865-1869	4	9
1870-1874	2	4

1895-1899	4	8
	25	48

II	Personer		Saker	
Fordelt på steder: ¹²				
Haugalandet	8	32 %	21	44%
Strand	3	12%	3	7%
Stavanger-området	5	20%	9	19%
Røldal	4	16%	9	19%
Kvinesdal	1	4%	2	4%
Rennesøy	3	12%	3	6%
Kristiansand	1	4%	1	2%
Til sammen	25	100%	48	101%

III Haugalandet – militærnektene kronologisk:

1. Peder Mathiassen Grønnestad 1843, 1847 (2 ganger)
2. Elias S. Stakland 1855-1859 (5 ganger)
3. Gudmund I. Erland 1861 – 1866 (6 ganger)
4. Iver Olsen Sætre 1865 (1 gang)
5. Ingebret I. Erland 1868 (1 gang)
6. Nils Størksen Vaagen 1870 (1 gang)
7. Aanen J. Svineli 1870 (1 gang)
8. Søren Stakland 1896 – 1899 (4 ganger)

Haugalandet, som i vår sammenheng omfatter de nåværende kommunene Tysvær og Bokn, og Skjold-delen av Vindafjord, har det største antall både militærnektersaker og militærnektene med kvekertilknypning på 1800-tallet. Som vi har sett er det til sammen 21 saker av totalt 48 saker og 8 personer av til sammen 25 personer.¹³

DE ENKELTE MILITÆRNEKTERNE

Vi skal i kronologisk rekkefølge se på de enkelte militærnektene og sakene deres. Vi skal også innimellom fortelle om ting som foregår i samfunnet omkring. Peder Mathiassen Grønnestads sak 1843-47 har vi allerede beskrevet.

ELIAS SØRENSEN STAKLAND

Den første store militærnekt-saken – eller rekke av saker – i Skjold er knyttet til Elias Sørensen Stakland. Den skulle strekke seg over fire år og føre til sammenlagt 170 dagers ensomt fengsel for Elias.

I de militære rullene for Ryfylke kompani står det at Elias Sørensen Stakland har vært innrullert fra 1/1-1855 og er ”afskediget” 31/12-1859, men ingen bemerkning om noe avvikende.¹⁴ Men mye skjer innenfor disse fire årene som skulle få vidtgående ringvirkninger.

Far til Elias Sørensen Stakland var Søren Erikson, f.1791. Han ble medlem av Kvekernesamfunnet i 1833, som den første fra dette området. Elias Sørensen, militærnektene, ble født i 1832, ett år før faren ble kvekermedlem, som barn nummer 6 i en søskenflokk på 7. Moren, Kari Eriksdatter Kringeland ble først medlem i 1856, sammen med barna, Elias, Erik f. 1820, Søren f. 1835 og Barbro f. 1829. En eldre søster til Elias, Brita eller Berthe Sørensdatter f. 1818, ble gift med Anders Andersen Slogvik. De ble begge medlemmer i 1840. De

var de nærmeste kvekernaboene. En annen søster, Kari eller Karen f. 1823, ble medlem i 1846. Hun ble senere gift med i 1891 med Tollef Olsen født 1824, som var blitt medlem i 1863 sammen med sin daværende kone Dorthe Bryngelsdatter født 1810. En datter, Marthe He-

Elias Stakland med familie

lene Tollefsdatter f. 1852 blir medlem i 1873, gift med Nils Johan Olsen.¹⁵ Vi ser her det tette kvekermiljøet som følger slektsrelasjoner.

Familien Stakland hadde følt myndighetenes forfølgelse tidligere. I et brev til den svensk-norske kongen, Karl den 14, datert 8. mai 1841, forteller den engelske kvekeren William Allen at styresmaktene hadde tatt fra Søren Eriksen, far til Elias, seks kyr og en hest fordi han nektet å la to av barna døpe.¹⁶ Som vi skal se ble Elias døpt for å unngå ytterligere ubehageligheter fra myndighetene.

Elias Sørensen ble etter vanlig rutine innkalt til militærtjeneste i januar 1855, i sitt 22. år. Han var allerede da klar på at han ville nekte, og sender følgende brev til kompanisjefen:

Ryfylkes Compagni Captin Nordmand

Da ieg er skreven til Soldat og ikke for min Samvittigheds Skyld kan Møde og deltage i den Tjæneste finder jeg det Ret at melde samme til Vedkommende thi Jeg kan sige at det er ikke af Jenstridighed eller af ulydighed mod Loven thi ieg vilde gjerne udvise al den Lydighed som Konge og Øvrighed fordrer dersom ikke dette var i Aabenbar Strid mod min Christendoms aaverbevisning og min Lydighed mod Kongernes Konge den Herre Jesu som har sagt Ælsker Eders Fiender[.] Jeg bekjender mig til det Folks Tro og Grundsætning som almindelig kaldes Qvækere og jeg Tror deres nægtelse for at gjøre Krigstjeneste er Øvrigheden bekjent saa at ieg ikke har behovet at fremstile mere i denne Anledning.

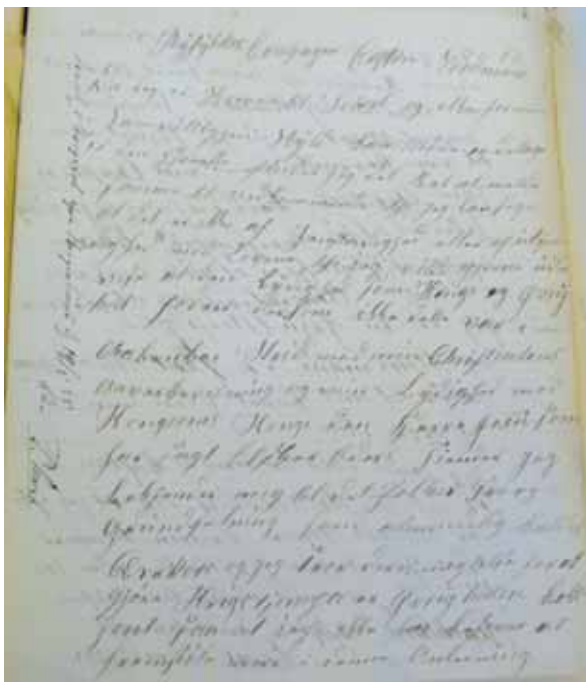
Fra min Barndom af er jeg opdragen i denne Religion thi min Fader har været en Mædlem af Qvækernes Samfund i omtrent 22 Aar og jeg har fundet dem at være Aaverenstemmende med Christus og hans Apostlers Lære derfor er jeg vilige heller at Lide hvadsomhelst Herren maatte

tilstæde Eder at gjøre imod mig under den Aaverbevisning at dersom jeg er en Jesu Efterfølger og Stridsmand da skal ikke et Haar falde af mit Hovet uden min Herres Vilie.

Jeg sender dette lile Brev til Captein for at det ikke skal forundre dig at jeg ikke er tilstæde Naar Orderen kommer eller gjøre nogen forstørelse eller forundring over min udeblivelse derifra[.]

Stachland den 2/4de m

Underdanigst Elias Sørensen¹⁷

Faksimile av brev

Men brigaden lot ikke Elias slippe unna så lett. Det blir innkalt til krigsrettsak, en prosedyre først med forhør, så etter en to-tre ble saken tatt opp til doms. Det var en ressurskrevende framgangsmåte som krevde at tretten befalingsmenn eller offiserer fordelt på 7 klasser deltok i domsavgivelsen: to gefreidere (= *menig soldat som har lederansvar for en patrulje med fotfolk*), to korporaler, to sersjanter, to yngste løytnanter, to eldste løytnanter, to kapteiner og tilslutt den presiderende offiser. Sakene synes i tillegg å bli grundig utredet og dokumentert. Brevet fra Elias ble lagt fram som ett av dokumentene i saken.

Det er interessant at Elias skriver at han tror at kvekeres nektning å gjøre krigstjeneste er så kjent at han ikke trenger å fremstille den grundigere. Søren Olsensaken i 1848 hadde gått gjennom hele det offentlige juridiske apparatet via høyesterett til kongen og også blitt omtalt i pressen, og året før i 1854, hadde krigsretten behandlet Mathias Husebøs sak.

La oss gå inn i Elias Staklands sak slik den framtrer i Bergen Brigades Justisprotokoll (tekst i ramme) for å få et bilde av prosedyren.

Vi ser at forhøret følger et bestemt skjema: personopplysninger, anklagen, hvem som presederer og er assessorer (= *meddommere*), dokumenter i saken, ytterligere opplysninger om den siktede, bosted og familieforhold og omstendigheter som angår saken. Videre: Hvorfor han nekter militærtjeneste og rettens belæring om loven som rammer lovbruddet.

Ved selve domsavgivelsen to-tre dager senere blir hovedpunktene i forhøret summert og bekreftet av den anklagte, men også nye opplysninger og dokumenter kan komme til, som her, brevet fra Kvekersamfunnets forstander, Endre Dahl.

Auditøren (= militær embedsmann som ledet krigsforhøret og forberedte saker for krigsretten) fremlegger så forslag til dom, som de 13 offiserene, fordelt på syv klasser voterer over, evt. kommer med forslag til endret dom. Vi ser her at det er en viss meningsforskjell i dommerkollegiet. To av 13 vil ha en mildere straff, og den ene grunngir det med at militærnekten har for lite kjennskap til hvordan militær disiplin fungerer. Men den foreslåtte dommen på 30 dager blir vedtatt.

Denne prosedyren blir i hovedsak fulgt i alle militærnektersakene fram til og med 1870.

Elias Sørensen Stakland krigsrettssak 1855¹⁸

Forhør:

Aar 1855 d. 16de Mai blev efter Brigadens Befaling paa Bergenhuus Fæstning optaget Krigsforhør over Musketer No 54 af Ryfylke Compagni Elias Sørensen Stakland, der er anklaget for at have negtet at aflegge Troskabseed, modtage Uniformssager og deeltage i Execution.

I Forhøret presiderede Capt. Fasting og som Assesores vare tilstede Hille og Arneberg, hvorda fremlagdes skrivelse fra Sønderlandske Corps af 14de Dennes tilligemed den deri paaberaabde attest fra Chefen fra Ryfylkiske Compagnie af 10de nestforlen, begge saalydende # [henviser til vedlegg]

Angjeldende Elias Sørensen Stakland (sic) var i fri Tilstand i Retten tilstede og vedtog at den fremlagte Attest er ham vedkommende og rigtig. Han forklarede, at han opholder sig hos sine Forældre, Gaardmandsfolk paa Gaarden Stakland i Skjolds Præstegjeld, hos hvilke han stedse har haft Tilhold, naar undtages et Tidsrum af

henved 4 Aar, hvori han har tjent hos Fremmede. Han er ugift. – Han erkjender at have betimeligen modtaget Underretning om, at han fra 1st Januar d. A er udskreven som Soldat ved Ryfylske Comp. – Nogen Tid efter herom at være underrettet, tilskrev han Compagnichefen, Captein Normann at det stred mod hans Grundsetninger og hans Opfattelse af Religionens Forskrifter at indtræde i den militaire Tjeneste, idet han nemlig bekjender sig til den saakaldte Kvækernes Lære.

Senerehen indfandt Underofficeer Sørhuus sig i Comp's Hjem, hvor han talte med Comps Fader og af denne meddeltes, at Comp. ikke vilde indtræde i Krigstjenesten. Nogen Tid derefter modtog Comp. (*her=Kompanisoldat*) ved Budstikke Ordre til i Forening med de øvrige Recrutter at fremmøde til Exercisskolen i Etne, men dette undlod Compar i Henhold til, hva der efter det Foranførte var tilkjendegivet saavel Capt. Normann som Underof. Sørhuus. Den 10de Dennes blev Compar af Underof. Helgeland afhentet i sit Hjem og bragt til Etne, hvor han for Exercerskolens Forstander Capt. Normann gjentog sin Erklæring om ei at kunne bære Vaaben og deeltage i Exercition; Nogen Eed benægter han derimod at være affordret, men han tilføier, at om Saadant var skedt, vilde hans Overbevisning have negtet ham at aflægge nogen Eed, hvorved han skulde forpligtes til at bære Vaaben til Fedrelandets Forsvar.

Efter at yderligere af Capt. Normann at være foreholdt sin formentlig Forpligtelse i sidst omhandlede Henseende, blev Comp. af Underof. Helgeland indbragt til Fæstningen, hvor han d. 14de dennes er indsat i Arrest. Ikke rettere end han veed, henhørte begge hans Foreldre allerede paa den Tid, han blev født, til Kvækerne, Imidlertid blev han, efter hva han har hørt, døbt, da han var nogle Aar gammel, fordi hans Foreldre vilde

undgaae videre Ubehageligheder i den Anledning. Confirmered er han derimod ikke bleven, ligesom han stedse er bleven opdrogen i og har bekjendt sig til Kvækernes Lære. Han betragter sig saaledes allerede som ikke henhørende til Statskirken og har som Følge deraf ikke anseet det fornødent at afgive den lovbestemte Erklæring om af samme at være udtraadt. Forøvrigt har han ingen yderligere Legitimation at fremskaffe angaaende at han henhører til Kvækernes Samfund. Han erkjenner sig at være bekjent ialfald med det væsentligste Indhold af Loven angaaende Dissentere, navnlig med den Bestemmelse i samme § 18, ifølge hvilken ingen Troesbekjendelse fritager for Vernepligt.

Han erkjenner ligeledes at være bekjent med, at Musketeer Martin Mathiasen Gjerde [Husebø] i forrige Aar blev straffet ifølge Krigsretsdom, fordi han ligesom Comp. og af samme angivelige Grund som han, nægtede at opfylde sine militære Pligter.

Sluttelig erklærede Comp. fremdeles at være i det Tilfældet at indsette, paa Grund af sine religiøse Anskuelser, ialfald for Tiden; nægte at indtræde i den militaire Tjeneste. Angjeldende blev derefter overleveret til fortsat Bevogtning og Forhøret sluttet.

Chr. Fasting M.R. Arneberg N.L. Hille. P. Smit

Tre dager seinere blir krigsretten satt, og protokollen forteller følgende:

Aar 1855, den 19de Mai, blev efter Brigadens Befaling paa Bergenhuus Fæstning afholdt Krigsret til Paakjendelse af den imod Musketeer No 54 af det Ryfylkiske Compagnie; Elias Sørensen Stakland, for Nægtelse af at efterkomme de ham af hans Foresatte givne Befalinger, anlagte Sag. I Krigsretten prosederede Oberstintendant Meidell og som

Assessorer vare tilstede de som have undertegnet understaaende Votering.

Hvor da Angjeldende Elias Sørensen Stakland var i fri Tilstand i Retten tilstede.

Auditeuren fremlagde 1. Skrivelse fra Elias Sørensen til Chefen for Ryfylkeske Compagnie, Captein Normann, dateret Staikland den 2d/4d M. 2, Skrivelse fra Captain Normann til Sønderlandske Corps, datert Gjerde i Etne den 10d Mai 1855, hvilke skrivelser indtages saalydende.

Angjeldende erkjendte at have forfattet, den under N 1 framlagte Skrivelse og at Skrivelse N 2 er ham vedkommende.

Han fremlagde til nærmere Oplysning om, at han virkelig henhører til Qvækernes Samfund en Skr af 23d Marts d a, undertegnet i Stavanger, paa Vennesamfundets Vegne, Endre Dahl, saalydende.

[Hentet fra vedleggene:]¹⁹

Da Elias Sørensen Stakland er skreven til Soldat kunde det maaske tjæne til nogen Oplysning for Vedkommende, at hans Fader Søren Eriksen Stakland har været en Medlæm af Vennernes Samfund lige fra dens første Stiftelse i Norge, og er Agtet iblandt Samfundet som en Trofast Ældre, Sønnen Elias Sørensen synes at ville træde i sin Faders Fodspor, bekjænde de samme Grundsætninger, og er væl Agtet iblandt vort Samfund; som at hans nægtelse ikke hidrører af ulydelighed, eller opsætsighed, men af Samvigtigheds Grund.

Stavanger den 23de Dag i 3die Maaned 1855

Paa Vennesamfundets Vegne

Endre Dahl

Det ved Forhøret Tilsendte og Fremlagte oplæstes, og

da Angjeldende intet yderligere havde at tilføie, udvistes han, efter at Rettens Medlemmer havde aflagt Eed.

Auditeuren derefter mundlig deducerede Sagen, anstillede til Krigsretten at afsige saadan Dom:

Tiltalte, Musketeer N 54 af det Ryfylkeske Compagni, Elias Sørensen Stakland, bør for Nægtelse af at efterkomme de ham af sine Foresatte givne Befalinger, at hensettes i eensomt Fengelse i 30 tredeve Dage – hvorfor han bør udrede de af hans Arrest og Transport, Straffens Exsecutions samt Sagen iøvrigt lovlig forbundne Omkostninger.

Classerne aftraadte derefter til Votering, der havde saadant Udfald:

Så følger de enkelte assessorenes eller domsmennes votum. 11 stemmer for 30 dager, mens to stemmer for 20 dager. Den ene, en kaptein, begrunner det med "at Angjældende, som nesten ikke havde gjort Tjeneste, ei havde havt Anledning til at blive fuldstændig bekjendt med Subordinationens Væsen."

Dommen blir da lydende:

Tiltalte, Musketeer N 54 af det Ryfylkeske Compagni, Elias Sørensen Stakland, bør for Nægtelse af at efterkomme de ham af sine Foresatte givne Befalinger, at hensettes i eensomt Fengelse i 30 tredeve Dage – hvorfor han bør udrede de af hans Arrest og Transport, Straffens Exsecutions og Sagen iøvrigt lovlig forbundne Omkostninger.

Det fuldbyrdes ved Øvrighedens Foranstaltning, under Adfærd efter Loven.

Angjeldende blev derefter indkalled, Dommen publiceret og Retten hævet.

JH Meidell

P. Smit

Som vi skal se, varierer straffen i de enkelte sakene. Elias fikk i denne omgang 30 dagers ensomt fengsel, det samme som Mathias Mathiassen Husebø fikk året før. Da Mathias igjen nekter i 1855, får han en bot på 12 Spd. Det har vært vanskelig å finne noe mønster i straffene, og Nils Ivar Agøy mener i sin bok "*Kampen mot vernetvangen.*" *Militærnekter-spørsmålet i Norge 1885-1922* at de i stor utstrekning må ha blitt gitt ut fra skjønn.²⁰

Hva var ensomt fengsel som Elias Sørensen Stakland ble dømt til? Ensomt fengsel innebar at straffen skulle "udholdes i et Fængsel, der er saaledes inddrettet, at den Straffidende ikke kan see eller tale med Nogen, og saavidt mulig ikke høre hva der foregaaer udenfor." Det var ikke mulighet til å utføre noe slags arbeide, lese og lignende, en måtte ikke ha "overflødige Klæder" eller benytte "Leiestedet" mer enn høgst nødvendig.²¹ Elias Stakland ble øyeblikkelig satt fengsel og sonet de 30 dagene ensomt fengsel fra 19. mai til 18. juni 1855 – midt i vårvinna.

Det norske kvekersamfunnet fulgte med i hva som skjedde med medlemmene, og trosfellene i det store og innflytelsesrike engelske kvekersamfunnet holdt også nær oppsikt med hva som skjedde med militærnekterne i Norge. I årsmøtoreferatet fra juni 1855 ble det skrevet at Samfunnet skulle ha et "Vaagent Øye aaver de Lidendes Stilling og aavervæie hvorvit noget da kunde gjøres for deres Lættelse", men utsetter å gjøre noe konkret.²²

I mai 1856 skriver skriveren eller forstanderen i det norske kvekersamfunnet, Endre Dahl, om saken til den engelske kvekeren og Norges-vennen George Richardson. Dahl ber om at engelske kvekere tar kontakt med høyere autoriteter i Norge, enten kongen selv eller andre som har kontakt med kongen.²³ På forespørsel fra engelske kvekere noe senere i 1856, svarer det norske kvekersamfunnet:

Vi er ikke fri for lidelse, verken på grunn av at vi ikke betaler prestenes krav eller når det gjelder militærnekting ... i løpet av de siste tre år, har to Venner (eller riktigere: et medlem og en som jevnlig går på møtene) på forskjellig tidspunkt blitt tatt til Bergen og stilt for krigsrett og er blitt satt i fengsel i 30 dager i et nesten mørkt rom, uten bøker, penn, blekk eller papir, hvor ingen Venner eller andre har fått lov til å besøke dem. (Oversatt)²⁴

I mai 1856 blir Elias Stakland igjen innkalt til ”1856 Aars Exercitie”, men nekter å etterkomme ordre og møte på ekserserskolen i Etne i juni ”da det stride mod hans religiøse Anskuelse at gjøre Krigstjeneste og øve sig i Vaaben”. Han ble hentet til Etne i juli og ble av kompanisjef Normann og korpssjef Weltzin spurt om han fremdeles hadde sine anskuelse om militærtjenesten. Til det svarer Elias at han fortsatt fant det syndig å gjøre krigstjeneste og at han på ingen måte ville eksersere. Fra Etne blir Elias transportert til Fæstningen i Bergen, og han fikk med seg dette brevet:

Fra Ryfylkiske Compagnie
Arrestert Musketeer No 54 Elias Sørensen Stakland, der indsendes til Bergenhuus Fæstning for at undergives Tiltale, medbringer ingen Munderingssaker, da han nægter at modtage saadanne, de medhavendes civile Klæder ere hans egne.

Etne den 4de Juli 1856
RG Normann

[Nederst på brevet er det notert i en annen håndskrift:]
Fortegnelse
paa de civile Klæder, som Musketeer 54, Stakland medhaver til Bergen: 1 Hat, 1 Sydvest, Trøie, Væst, Halsbind, 2

Sjorter, 2 Under- og Overbuxer, 1 Nattrøie, 1 Par Skoe og Støvler. 2 Par Strømper.
[Datert 7. juli 1856]²⁵

Det ble ikke holdt noen krigsrettssak i denne omgangen. Elias ble på festningen i Bergen bare en dag og fikk tillatelse til å reise hjem på betingelse av at han ”uopholdelig efter Ordre igjen skulde indfinde sig paa Fæstningen.”

Sommeren og høsten 1856 skjer det imidlertid en rekke ting knyttet til Elias Staklands sak. Brigaden korresponderer med de øverste militære myndighetene om saken. Allerede 14. juli blir det sendt brev til generalauditøren og til Den norske arme-kommando.

Generalauditøren anbefaler at geistlig overtalelse blir anvendt og utfordrer Kirkedepartementet, men tror det vil ta tid å bekjempe kvekernes villfarelser. I det aktuelle tilfellet anbefaler han å appellere til Elias Staklands pliktfølelse som norsk borger.

Armekommandoen er mer konkret i sitt svar. Etter å ha konferert med Kirkedepartementet ”som antager at geistlig Paavirkning.... ikke lader sig udføre med Haab om noget praktisk nyttig Resultat...”, er det ikke til å unngå at Elias Stakland igjen må settes under tiltale. En tror imidlertid at fornyet tiltale og straff ikke vil endre hans holdninger, og arme-kommandoen forslår derfor ”at lade ham forholde, at den eneste Maade hvorpaa han kan fritages for Militærtjensten, er, at han tillades at stille en anden tjenestedyktig Karl i sit Sted, - og antager Man at hans Andragende, om han bestemmer sig til denne Udvei, vil blive indstillet til naadigst Indvilgelse.”

Elias svarte på dette i et brev av 11. september, referert i en skrivelse fra Brigaden av 6. oktober, at han ikke vil stille med noen annen til å utføre hans påbudne

Militærtjeneste, ”men at det er hans Ønske at erholde Tilladelse til at begive sig ud af Landet og [da] Brigaden antager det mulig, at en sådan Tilladelse ikke vil blive ham nægtet, har man troet at kunne yderligere udsætte med at undergive ham Tiltale /.../ indtil det har vist sig om en Tilladelse som den anførte naadigst bliver indvilget.” Han bes om å sende en slik ansøgning.²⁶

Elias må vente til over nyttår før han får svar. Og svaret er negativt: 31. desember 1856 ble det ”ved høieste Resolution /.../ naadigst bestemt at Musketær No 54 af Ryfylkiske Compagni Elias Sørensen Stakland, /.../, indgivne Ansøgning om Tillatelse til at udvandre til Amerika uden at stille nogen i sit Sted til Værnepligtens Opfyldelse ikke indvilges.”²⁷

Ordren om igjen å møte til militærtjeneste kom 16. februar 1857 og Elias ankom til Bergenhus 23. februar. Forhøret finner sted 26. februar, og der erklærer Elias Stakland at ”han fremdeles vil nægte at gjøre Militærtjeneste, uagtet han er vidende om den Straf han derved udsætter sig for; men han vil heller lide saadan end overtræde de Pligter hans Religion paalægger ham. Han hører nemlig til de saakaldte ”Vennernes Samfund” og det er aldeles stridende mod deres Lære at øve sig i Vaaben.” Han blir også igjen gjort oppmerksom på at Lov av 16. juli 1845 – Dissenterloven – ikke gir grunnlag for fritak for militærtjeneste. Saken blir tatt opp til doms 28. februar 1857. Denne gang er dommen enstemmig: 35 dager i ensomt fengsel som umiddelbart kommer til utførelse. Elias sitter inne fra 28/2 til 4/4.

Et overraskende og eiendommelig dokument blir lagt fram ved denne krigsrettssaken. Det er datert 5. juli 1856, dagen etter Elias ble sendt til Bergen forrige sommer. Og vi finner det omtalt som dokument ”4. et Andragende fra endel Musketerer af Ryfylkiske Comp. Af 5 f. M. [1856]

Hr Velbaarne Captain Normand!

De ryfylkiske Soldater vover herved at bede deres Velbaarnehed, om at ansøge høie Vedkommede, paa Soldatens Vegne, om Benaadning for Elias Sørensen Stakland. –

Det er vores felles Bøn og Ønske, at den Straf som tilkommer Elias Sørensen Stakland ikke blev fuldbyrdet; og hvis dette ikke er mulig, beder vi af inderligste Hjerter om, at den maatte blive formindsket; thi vi troer, at hans Gjenstridighed ikke ligefrem skriver sig fra Onskab (sic), eller Ringeagt for sine Foresatte; thi alle som kjender han taler meget fordeelagtig om hans Vandel i andre Henseender. Men disse Folk ere dessverre indpræntede saa forkerte Begreber, at de troer, at deres Salighed er aldeles forspildt, hvis de deltager i Militærvæsenet; og Troen er et sterkt Væsen, - hvem ved, om ikke vi kunne have troet noget, som var ligesaagod(?), naar det havde været os indpræntet far (sic) Barndommen. – Vi ere ingenlunde saa onde at vi nogensinde ville sige: ”Naar En kan gaa fri med saa liden Straf, saa ville vi heller det end være Landets Forsvarere. Nei saa lavttænkende ere vi gudskelov ikke; vi haaber at kunne erstatte et enkelt ubrugeligt Individ med udholdende Flid, Mod og Tapperhed, og haaber des uden at Compagniet vil vinde baade Lykke og Ære, ved at vise Barmhjertighed med den Ulykkelige, om han end har styrtet sig selv i Fordærvelsen. Da vi ere overbeviste om Deres Ædelmodighed, vover vi at haabe, at Deres Velbaarnehed gjør Alt, hva der staar i Deres Magt, for at udvirke Benaadning. –

Gjerde den 5te Juli 1856.

Deres hengivne

I. Fatland No 17 og underskrevet med navn og nummer av 49 andre soldater.²⁸

Dette er et oppsiktsvekkende brev. Det er et slags opprør fra hans medsoldater – de menige – mot behandlingen av Elias. Samtidig er det utformet på en måte slik at en ikke skal være i tvil om de undertegnede lojalitet – et retorisk mesterstykke. Krigsretten har valgt å dempe det hele ned med sin beskrivelse av det som ”et Andragende fra endel Musketerer”. Men det følger som dokument i de neste sakene fram til 1859. Med denne oppmerksomheten omkring saken er det ikke rart at brigaden søker råd og veiledning hos de øverste myndighetene.

Elias Stakland får ikke nyte friheten lenge. Allerede 29. juli 1857 er det en ny krigsrettssak, – den tredje, for Elias nektet også dette års eksersis og blir dømt til nye 35 dagers ensomt fengsel som han soner fra 29. juli til 2. september i 1857. Det interessante i denne sammenhengen, er at i tillegg til den vanlige juridiske begrunnelsen ved henvisning til paragraf 18 i Dissenterloven også henvises til Lov om Udskrivningsvæsenet af 26. August 1854, og Anordningen av 18. Mars 1819. Dette var knyttet til Elias’ manglende oppmøte på ekserserplassen. Det var viktig å ha en solid lovmessig ryggdekning.

Ikke bare hans soldatvenner, men også hans kveker-venner taler hans sak – til å med på høyeste plan:

Reier Reiersen er en av de unge vennene som engasjerer seg i saken, og han skriver et brev til den engelske kvekeren George Richardson på en reise i England i mai 1857 hvor formålet er personlig å legge saken fram for engelske kvekere. Reier forteller at han har snakket med kommandanten og at denne har sagt at bare kongen kunne gjøre noe med saken. Han reiser til Christiania og får anledning til å snakke med Visekongen som sier at han ikke kan hjelpe Elias fordi lovene er slik

som de er. ”Jeg spurte ham idet vi skiltes om å tenke på saken og gjøre hva han kunne, og han syntes villig til det,” skriver Reier Reiersen. Han har også bekjente på Stortinget som han informerer om saken, og som er interessert og som ønsker å gjøre noe for å stoppe forfølgelsen av militærnektene. Men hans brev og reise er først og fremst rettet mot engelske kvekere for å få dem til å gjøre noe.²⁹ Men lite annet enn interessert sympati kommer fra England i denne omgang.

Elias Stakland fortsetter å bli innkalt de neste årene. Rettssakene i **1858 og 1859** skiller seg ikke så mye ut fra de tidligere. I forhøret 11.11. 1858 blir det referert:

”Angjældende yttrede det Haab, at hans Forhold ikke vil blive betragtet som nogen Gjenstridighed, men alene som begrundet i hans religiøse Anskuelse, saameget mer som han godvillig og uden Eskorte har indfundet seg i Garnisonen for at lide den Straf, hvortil han maatte findes kvalificeret.”³⁰

At dette nevnes, kan tolkes som at påtalemyndighetene har en viss sympati med den unge militærnekteren. Og ikke minst har han sympati hos sine egne. Asbjørn Kloster skriver i dagboken 25. desember 1858: ”Om Aftenen kom Elias Stakland hjem fra Bergen. Han havde siddet 35 Dage i mørkt Fængsel, fordi han vægrede sig ved ”exercere med Gevær”, og dertil vidnede imod al Krig med Kjødelige Vaaben. Dette var 4de Gang han er saaledes bleven straffet for Opretholdelse af dette Vidnesbyrd. Han saae godt ud og er fornøiet og glad.”³¹

Mens dommene i 1857 og 1858 er enstemmige, så er det dissens blant domsmennene i den siste krigsrettssaken i 1859, en av løytnantene går inn for en straff på 10 dager, en annen på 15, – de syntes kanskje Elias hadde blitt straffet nok. Men det ble flertall for 35 dager, slik at Elias sonet til sammen 170 dager.

Først i 1859 tar det norske kvekersamfunnet et initiativ overfor myndighetene. Da hadde det allerede vært en rekke militærnektersaker som angikk unge kvekere. Det ble vedtatt å sende et brev på Årsmøtet i juni 1859. Det ble ført i pennen av Asbjørn Kloster. I begynnelsen takker Kvekersamfunnet for Dissenterloven, men påpeker at verneplikten har ført til ”ikke ringe lidelse”. Skrivet sier videre: ”– Vi have indseet, at det ikke var let for landets Styrelse, at forandre et saa vigtigt Lovbud som det om Værnepligten, enten i det Hele eller forsaavidt os angikk, og dette har vært Grunden til at vi ikke tidligere have vovet at besvære os herover.” Så her har vi noe av forklaringen på at det før ikke ble tatt noe initiativ. En litt underlig underdanighet i et samvitthetsspørsmål. Men en unnser seg ikke for å komme med et forslag til Stortinget:

... vi beder Storthinget om ved Lov at ophæve Værnepligten for dem, hvis Troesbekjendelse ikke tillader dem at at drage i Krig. Denne Lov have vi tænkt oss formet saaledes: ”Lovgivningens Bestemmelser om Værnepligt bliver ikke at anvende på dem, der beviser at være optagne som Medlemmer af et Samfund, hvis christelige Troesbekjendelse ikke tillader dets Medlemmer at drage i Krig.”³²

I 1860 tok fire stortings-representanter fra Stavanger et initiativ og foreslo at vernepliktige mannskaper fra Vennenes Samfunn skulle fritas fra militærtjenesten. Forslaget, som var snevrere enn kvekersamfunnets, ble oversendt regjeringen, og intet mer hendte.³³

I 1859 var Elias Staklands militærnektersak slutt, men hans eksempel skulle få betydning for unge kvekere som kom etter han, kanskje spesielt på Haugalandet hvor slektskaps- og vennsforbindelsene var sterke.

Gudmund Ingebretsen Erland

To år senere finner vi den neste militærnekeren, Gudmund Ingebretsen Erland. Han fikk 6. juli 1861 en dom på 25 dager ensomt fengsel på Bergenhuus Festning. Om ham står det i rettsdokumentene at han er 22 år gammel, ugift, oppholder seg på gården Erland i Skjolds prestegjeld.

Han har ikke foreldre eller slektninger som er kvekere, men han fremlegger attest for utmelding av statskirken datert 9. april 1861, og sier at han ”agter at overtræde til Qværerne eller Vennernes Samfund”. I referatet fra forhøret 5. juli er det nedskrevet:

Imidlertid paastaar han, at han allerede for et Par Aar siden sluttede sig til Kværerne uden at han dog den gang eller senere har ladet sig optage som Medlem af Sægten, fordi han, som han udtrykker sig, ikke antog at der var nogen Frelse; at optages som Medlem deri, men at det kom an paa at holde sig til Læren. Dog er det hans Mening ved Leilighed at lade sig optage som Medlem af Sægten.

Videre står det i dokumentene:

I Sagens anledning erklærede han, at det allene, var paa Grund af sine religiøse Anskuelse; at han har nægtet at deltage i Vaabenøvelse, og at han hellere vil underkaste sig den Straf, som Loven bestemmer, end foretage, hva der strider mod hans Overbevisning.³⁴

Hans videre karriere som militærneker er imidlertid forskjellig fra det som ellers synes å ha vært vanlig. To, muligens tre fengsels-opphold på 10 dager på lensmannsgården på Nedstrand hos lensmann Øverland, i årene 1862-64, en bot på 25 Spd mens han bor på

Hundvåg og en kort dom på 5 dager i Stavanger. I et brev fra en Stavanger-kveker til Elias Stakland i 1864 står det: ”Gudmund Erland har lidt 10 Dages Fængsling for Nægtelse af Krigstjeneste, – noget mildere Straf end du, Elias maatte udholde”.³⁵

Simpel arrest ble brukt i noen militærnektersaker. Det bestod i innesperring i et militært arrestlokale eller et offentlig fengsel uten spesielle skjerpingsbestemmelser i inntil 15 dager.³⁶ Det er denne straffemetoden som ble brukt i noen av de påfølgende nektelsene i Gudmund Erlands tilfelle. Det var en mye enklere og ikke så ressurskrevende straffeform som krigsrett.

Brødrene Ingebrigt og Gudmund Erland, som begge nektet militærtjeneste, var sønner av Ingebrigt Johannesson Erland (1793-1890). Han hadde tjenestegjort i den dansk-norske flåte under Napoleonskrigene, men ble tatt til fange og satt i et engelsk prisonskip. Der møtte han engelske kvekere, og kan ha tatt med seg ”en viss kvekersmitte hjem”.³⁷

Gudmund Erland giftet seg på kvekervis med Karina Størkerdatter f. 1835, i 1864, søster til Nils Størkersen (f.1847) og militærnekte i 1870. Gudmund ble kvekermedlem i 1861, og flyttet til Husabø på Hundvåg 1864³⁸ hvor også militærnekteren Mathias Mathiassen Husabø hadde oppholdt seg før han emigrerte i 1864.³⁹ Senere flytter Gudmund til Hetland.

Iver Olsen Sætre

Den neste militærnekteren er Iver Olsen Sætre. Dette er en litt spesiell sak på den måten at ”geistlige overtalelsesmidler” slik general-auditøren foreslo i 1856, i uvanlig stor grad ble tatt i bruk.

Forhøret finner sted 21. juni 1865,⁴⁰ og det framgår at Iver ved innkallelsen har ”erklært, at han som Kvæ-

ker ikke vil delta i Vaabenøvelsene og heller ikke har været at formaa til at modtage Armaturog munderingssager”. Kvekertilhørigheten blir viktig å dokumentere i referatet:

Moderen, saavel som Angjældende have i de senere Aar, som han udtrykker sig efterhaanden modtaget Belærelse af den Hellige Aand, og de have i de sidste 5 Aar ikke været Medlemmer af Statskirken af hvilken de have udmeldt sig, og senere bekjendt sig til Kvækernes Lære, uden dog at have ladet sig indskrive i deres Samfund.⁴¹

Og det understrekes at ”efter den Lære hvortil han nu bekjender sig, anser Angjældende det som en Synd, at gjøre Krigstjeneste, fordi man skal elske sine Fiender.” Han forklarer også at han er en venn av Elias Sørensen Stakland, og at han er klar over den straffen Elias fikk.

Det som er spesielt med Ivers sak er at de militære myndigheter mente at det ikke skulle foretas rettslige skritt mot nekteren ”førend der var bleven anstilled Forsøgg paa ad Overbevisningens Vei at formaa ham til frivilligen at opfylde sin Pligt som udskreven Soldat”, og det blir fengselsprestens oppgave å gjøre dette. Presten rapporterer om disse samtaler i et brev som blir framlagt i retten.⁴² I brevet står det at presten har

Gjentagne Gange havt vidløftige Samtaler med ham i det Haab at overbevise ham om det vildfarende i hans vedblivende Nægtelse at delta i Vaabenøvelsen.

Under disse Samtaler er jeg kommen til Overbevisning om, at bemeldte Iver Olsen vel er hildet i Qvækerismens Vildfarelser, men at han ingenlunde er af de stridigste. Han er meget enfoldig, hvilket han villig indrømmer, ligesom han ogsaa indrømmer, at han muligens kan tage

feil. Da jeg samtalte med ham den 15 dennes hadde jeg endnu noget Haab om, at han var modtagelig for Overbevisning; mens jeg ikke kunde være i Tvivl om, at Fænselsstraf (sic) vilde kun befæste ham i Vildfarfelsen, da han vilde anse den som en Martyrdom.⁴³

Presten klarer ikke å overbevise Iver. Han står fast på sitt militærnekte-standpunkt. Det er imidlertid sannsynlig at retten tar hensyn til prestens punkt om ”Martyrdom”. De dømmer Iver til bare 10 dagers ensomt fengsel, den mildeste straff som krigsretten har idømt i militærnektersaker.

Iver Olsson Sætre var født 13. juni 1842. Han var sønn av Husmand Olle Iversen Sætre og Hustru Ingeborg Johannesdatter, i Tysvær Prestegjeld. Faren døde i 1858, og som det står i forhøret, meldte moren seg ut av statskirken og knyttet seg til kvekersamfunnet.

Søsteren hans Sissel (Sidselle Olsdatter Sætre) blir gift med Elias Sørensen Stakland i 1867, og hun blir mor til den neste militærnekteren i Stakland-familien, Søren Stakland. Elias dør i 1886, og omkring 1902 reiser Sissel til USA til familien der. Hun dør omkring 1920.⁴⁴

I medlemsprotokollen for Vennesen Samfunn Kvekerne finner vi at enke Ingeborg Johannesdatter Sætre f. 1803 blir opptatt i kvekersamfunnet sammen med sønnen Johannes Olsen Sætre (ugift) f. 1837 i 1865. To ugifte søstre Sissela Olsen Sætre f. 1834 og Ane Serena Olsdatter f. 1845, blir opptatt i 1866. I 1868 blir enda en søster, Ingeborg Sætre f. 1839 opptatt. Vi finner ikke Iver i medlemsprotokollen. Men gjennom sin militærnektning er det tydelig at han handler i samsvar med kvekerens grunnprinsipper.

Iver drog til Amerika 1867. Her blir han registrert som medlem i Westland (LeGrand) og Stavanger in-

dulged Friends Meetings Iowa i 1868: ”Iver O. Sattern & wife Gurine, son, Ole born July 1867”. Iver Olsen kjøpte senere en farm nær Pickering i 1869. En søster: Anna Serine f. 1845 fulgte etter i 1869.⁴⁵

I 1870 er ”John O. Sattern & wife Ingeborg Olena & dau. Ingeborg” registrert i Iowa. Dette er nok Johannes, men han hadde giftet seg i Norge med Metta Olsdatter i 1870 før de emigrerte samme år. Den ene Ingeborg er hans mor, den andre hans søster, så her er det nok feil i de amerikanske kildene.⁴⁶

Ingebret Ingebretsen Erland

I 1868 er det den 7 år yngre broren til Gudmund Ingebretsen Erland, Ingebret Ingebretsen Erland sin tur å nekte. Peder M. Grønnestad, som selv hadde vært militærnekte i 1840-åra, forteller dette om Ingebret Erlands militærnektning:

1868 i 7de Maaned (sic, skal være 6. måned) blev Ingebret Ingebretsen Erland af Skjold fordi han ikke for sin Samvittigheds Overbevisning kunde deltage i Vaabenøvelse dømt til 40 dages ensomt Fængsel i Bergen, hvilket han villigen og taalmodigen udholdt.

Anmerkning. Bemældte Ingebret Ingebretsen Erland reiste til Bergen etter Militærordre noget ubestemt paa at nægte Soldatertjeneste og fremmødte sammen med det beordrede Kompagni at modtage den anordnede Mondaur og Redskaber til Øvelsen, men da han beskuede dette følte han Overbevisningen saa klar og sterk, at han maatte vægre sig, og nægtede at modtage det Anordnede.⁴⁷

Denne beretningen er interessant å holde opp mot det de offisielle papirene forteller.

I følge Justisprotokollen blir forhør tatt opp 22 juni

1868.⁴⁸ I forhøret kommer hans kvekerilknytning fram: ”Angjeldende er ikke egentlig optaget i Kvækernes Samfund og har heller ikke udmeldt sig af Statskirken; men han deltager stadig i Kvækernes Forsamlinger og hylder deres Grundsætninger, hvis Aarsag det strider imod hans religiøse Følelser at deltage i nogensomhelst militair Tjeneste.” Videre nevnes det at ” Angjeldendes Broder er ogsaa Kvæker og har gjentaagne Gange været straffet for sin Negtelse af at detage i Vaaben-øvelserne”.

Det som er spesielt interessant i forbindelse med Ingebret Erland, er at han har vært i tjeneste hos to sentrale kvekere. Først hos Gaardmand Anders Slogvik i Tysvær i rundt 4 år, og senere hos rebslager Jørgen Olsen i Hetland ved Stavanger. Dette blir referert i forhørsprotokollen.

To dager etterpå, 24. juni blir saken tatt opp til doms. Det er litt underlig at det først nå kommer fram informasjon om nekterens helse, og at det er han selv som kommer med disse opplysningene. Han sier hans helbredstilstand ikke var den beste. ”Han havde saaledes ondt i et Knæ og hans Bryst er heller ikke stærkt, dog har Lægen ikke villet give ham Udygtighedsattest”..... ”Siden han laa i Nærvefeber for omtrint 5 a ’6 Aar siden, har han ikke været sterk.” Prøver han på denne måten å unngå militærtjeneste? Ifølge krigsrettsreferatet er ikke dette tilfelle: ”Imidlertid vedbliver han at selv om hans Helbredstilstand havde været den bedste, vilde han dog have nægtet at deltage i Vaabenøvelserne.” Rettens skjønn var imidlertid at ”Angjeldendes Udseende ikke Fremviste noget Sygeligheds Symptom” og han straffes i henhold til den militære straffelovs § 104 å utholde ensomt fengsel i 40 dager.

Etter at den militære straffelov av 1866 var vedtatt, finner vi oftest at dommene blir begrunnet i lovens § 104, som lyder slik:

Hvo, som ulovligen undlader at udføre, hva der, den militære Tjeneste vedkommende, er ham befalet, handler imod eller overskrider Befalingen, eller ikke udfører den uden Indvendinger eller Ophold, skal, hvis han har handlet forsætlig, straffes med Fængsel eller Embets Fortabelse. /.../Tilkjendegiver han n Befalende med Ord eller Adfærd, i Nærværelse af samlet Trop eller Skibsmandskab eller nogen betydelig Deel deraf, at han ikke vil adlyde Befalingen, kan Strafarbejde i 5te Grad anvendes.⁴⁹

Det var ingen spesiell paragraf om militærnekting i denne loven, men en Høyesteretsdom i 1898 fastslår den praksisen som har vært, at paragrafen rammer nekting.⁵⁰

Ingebret I. Erland ble født den 25. desember 1845. Foreldrene var gårdmann Ingebrigt Johannessen Erland (1793-1890) og hustru Maren Willumsdatter (1808-1906). Som opplyst tidligere hadde faren vært prisonfange under Napoleonskrigene. De hadde 9 barn som vokste opp. Broren Gudmund var nr 4 av de ni, Ingebret nr 7. En søster Maren og en bror Ola emigrerte til Amerika.

Ingebret opptas som medlem i Kvekersamfunnet i februar 1873, og gifter seg med Eliana Andersdatter Bygdervold, en kvekerdatter fra Strand, i april samme år. De bosetter seg på Håland i Randaberg og får fire barn. Eliana dør i 1887, og Ingebret gifter seg med Anna Malene Berdinesdatter Leikvoll. Han lever helt til 1941, og blir 96 år gammel. To av hans døtre, først Marie, så Anna blir gift med Iver Larsen, en stridslysten militærnekter omkring 1900, som vi skal høre mer om seinere. Ingebret hadde altså både en bror og en svigersønn som var militærnekter, og det var også svoger til bror Gudmund, Nils Størkersen Vaagen.⁵¹

Aanes Johannesen Svineli og Nils Størkersen Svineli

I 1870 får vi militærnektersakene til to unge menn fra Svinali, Aanes Johannesen Svineli og Nils Størkersen Svineli. De blir begge forhørt på samme dag, 16. mai 1870 og får begge dommen 18. mai.⁵²

Aanen er den første som blir forhørt. Når det gjelder hans kvekertilhørighet, er det beskrevet slik i forhørsreferatet:

Hans Forældre tilhøre Statskirken og bekjende sig ikke til nogen Sekt; han selv er ikke udtrådt af Statskirken, men han har, siden han kom til Sjæls Aar og Alder deltaget i Kvækernes Sammenkomster i sin Hjembygd og læst og gransket de for dem bestemte religiøse Bøger, og han betragter sig nu som tilhænger af deres Lære og Anskuelser. /.../ Grunden til hans Nægtelse at deltage i Rekrutxertie er, at hans Samvittighed forbyder ham al militær Tjeneste som efter hans Mening stridende mod Guds Lov.”

Så blir Nils Størkersen Svineli forhørt. I forhøret blir hans kvekertilknypning beskrevet på denne måten:

Hans Moder er siden omtrent 10 Aar Kvæker og udtrådt af Statskirken, af hvilken han selv for omtrent 6 Aar siden meldte sig ud. Han har omtrent siden sit 12te Aar hyldet Kvækernes Anskuelser, hvortil han er ledet ved, hva han har hørt i sit Hjem, i det hans Moder for omtrent 15 Aar siden på ny giftet sig ligeledes med en Kvæker, der imidlertid for 3 Aar siden døde. /.../ Grunden til hans Nægtelse i at deltage i Øvelserne eller idetheletaget at udføre nogen Værnepligt er, at det efter hans Mening er stridende mod Guds Lov at deltage i militær Tjeneste både i Fred og Krig.

I sammenheng med at saken blir tatt opp til doms, erklærte Aanes Johannesen Svineli ”paa Foranledning, at hans Helbred var god og ikke nogen Hindring hverken for militær Tjenste eller for Udholdelsen af den Straf, der matte flyde af hans Nægtelse. Retten på Foranledning erklærede, at Tiltalte ser rask og sterk ud”.

Auditørens forslag til dom er: ”I henhold til den militære straffelov § 104 1ste del hensættes i ensomt Fængsel i 50 – femti – Dage.” Dette synes 4 av de 7 klassene som avgir votum er for strengt og staffen blir redusert til 40 dager. Det var Gefreiderne, Korporalene og Sersjantene som gikk inn for 50 dager, mens de Yngste løytnantene foreslår 40 dager, og de Eldste løytnantene, Kapteinene og Preses er enige. ”Overensstemmende med Pluraliteten av Klassernes Vota, blev derefter avsagt i Sagen sådan Dom: ...” Og dommen blir på 40 dager.

På samme måte som for Aanen, er det uenighet mellom assessorene om straffens lengde for Nils. Men her er det auditøren som foreslår 40 dager, ikke de yngre leutnantene som i Aanens tilfelle. Men det er de samme som stemmer for 50 vs 40 dager. Gefreiderne, korporalene og sersjantene for 50 dager. Yngre løytnantene, eldste løytnantene, kapteinene og preses for 40 dager. Det var vel rimelig å gi de to som møtte sammen fikk samme straff for samme forseelse.

Aanen Johanson Svinali var født i 1847 og døde i 1923. Foreldre var husmann Johan Jacobsen og Malene Aanensdatter. De fikk fire barn, Aanen var nest yngst. Aanen ble gift i 1880 med Barbro Kristina Gudmundsdatter (1855-1944), og fikk 3 barn med henne. De bodde i Sjoareholå. Aanen skal ha vært slagferdig i replikken.⁵³

Vi kan ikke finne noen ytterligere kvekertilknypning

Nils Størkersen Vaagen som eldre

for Aanen eller hans familie utover erklæringen i forbindelse med militærnektning

Nils Størkersen Vaagen ble født i 1847 og levde til 1940. Han var husmann og arbeidsmann på Svinali nedre. Nils ble gift i 1874 med Karen Helena Jonasdtr fra Kallakot (1845-1913), i Tysvær.⁵⁴ Nils ble opptatt som medlem i kvekersamfunnet sammen med sin kone Karen Vaagen i 1883. De fikk 8 eller 9 barn. Ett av disse var Marie f.1881. Hun ble gift med Søren Eliassen Stakland, den neste militærnekteren fra Haugalandet.

Fra 1870 går det 16 år hvor det ikke er noen kvekmilitærnektere verken på Haugalandet eller i Norge. Bortsett fra ett unntak, Johan Sunde, som i 1874 fikk en kort dom. Vi vet ikke hva dette oppholdet skyldes. Det kan være nærliggende å gi utvandring skylden. Men det underlige er at det ikke emigrerte noe kvekermedlem mellom 1871-1879. 13 emigrerte i 1870 og til sammen 30 i perioden 1880 til 1890.⁵⁵

SLEKTS- OG KVEKERRELASJONER

Hva med andre kvekerne på Haugalandet og relasjonene til de vi allerede har nevnt?

Torbjørn Aarek (1822-1890) ble medlem i 1862. Kona hans, Inger (1834-1882), ble ikke kvekermedlem. Torbjørns mor, Brita Eriksdatter Kringeland f. 1793 var søster til mor av Elias Sørensen Stakland, Kari. Vi vet ikke noe om Torbjørns forhold til det militære. En annen søster Kringeland, Siri f. 1775, ble gift med Knut Størkersen født 1769 på Svinali nedre. De ble foreldre til Størker Knudsen f. 1798-1852 som blir gift med Inger Størkersdatter f.1808. De fikk 8 barn. Ett av dem var Nils Størkersen som nektet militærtjeneste i 1870. I 1855 blir Inger gift 2. gang med en sentral kveker i miljøet, Helge Johannessen Stakland f. 1806.⁵⁶ Det er

også hans andre ekteskap. Han hadde ingen barn. En søster av Nils Størkersen, Karina f. 1835, ble gift med Gudmund Ingebrigtsen Erland 1838 og Gudmund var som kjent bror til Ingebret f. 1845. En annen bror, Villem Ingebrigtsen Erland f. 1832, ser ut til å ha avtjent verneplikten parallelt med Elias Stakland i årene 1855-1859 uten å ha nektet, men han har underskrevet med "V. Erland no 65" på musketerernes anmodning om å benåde Elias i 1856. Som vi så ble en datter til Nils og Karen Helene, Marie, gift med Søren Stakland, militærnekten i årene 1896-1900. Marie ble medlem i 1900. Så Søren hadde både en far og en svigerfar som hadde vært militærnekte!⁵⁷

Torbjørn Aarek hadde to døtre Berta f. 1858 og Marta f. 1863 og to sønner Torbjørn f. 1865 og Erik Aarek f. 1867, som vokste opp.⁵⁸ Torbjørn ble trukket ut til militærtjeneste i 1887 og funnet "udygtig", Erik i 1889 og funnet "dygtig". Begge er ført opp som "Kvæker" i loddtrekningsprotokollen.⁵⁹ Det er uklart hvorvidt Erik gjennomførte militærtjeneste. Erik og Torbjørn ble sammen med søstrene sine først opptatt som kvekermedlemmer i 1892. Ole Stakland f. 1876, sønn av Elias Sørensen Stakland, militærnekten, reiste til Amerika i 1896 før han kunne bli innkalt til militærtjeneste. En sønn – Erik Eriksen f. 1864 – av fetteren til Elias, Erik Kristoffersen Stakland, er ført opp i de militære loddtrekningslistene for 1886. Han skal ha emigrert til Amerika.⁶⁰ En annen Erik f. 1820, bror til Elias, er kvekermedlem fra 1856, men vi vet ikke noe om hans forhold til det militære. Og vi skal ikke glemme at søster til Iver Sætre, Sissel, ble gift med Elias Stakland og ble mor til Søren Stakland. Omtrent alle i denne familien emigrerte til USA. Det er noen flere med kvekertilknynng på Haugalandet, men

de har en mer perifer rolle i vår sammenheng.⁶¹ Det meste av kvekernettverket på Haugalandet er preget av nære familierelasjoner, og det samme er de fleste militærnekte.

UBESVARTE SPØRSMÅL

Det er mange spørsmål vi kan stille oss på grunnlag av den framstillingen vi har gitt. Nektet alle ungdommene i kvekerfamiliene militærtjeneste hvis de ble trukket ut og innkalt til tjeneste? Noen har trolig sluppet militærtjeneste på grunn av loddtrekningen. Andre kan ha følt at fengsel eller utvandring var så store offer at de valgte å gjennomføre tjenesten selv om de innerst inne var imot den.

Hvorfor ble noen straffet flere år på rad, mens andre hadde bare en eller to dommer? Var det slik at de militære myndighetene lyktes i sitt prosjekt å overtale de unge til å gjøre militærtjeneste, for eksempel ved annen eller tredje gangs innkalling? Vi har ennå ikke funnet noe eksempel på dette blant kvekerungdommene. Agøy nevner at han har funnet belegg for at 6 av 43 straffede militærnekte før 1902 til slutt sa seg villig til å utføre militærtjeneste.⁶²

Og hvorfor var straffene så ulike?

Heller ikke her har vi noe fyllestgjørende svar. Agøy mener at personlige synspunkter og holdninger blant medlemmene i den enkelte krigsrett kan ha spilt inn, og at også landsdel og år kan ha hatt betydning.⁶³

Vi er ikke i stand til å gi tilfredsstillende svar på disse spørsmålene. Det vil kreve en omfattende granskning av kildematerialet, og det er store huller i dette materialet f.eks når det gjelder de militære rullene. Men det er relevante spørsmål som det vil være interessant å få svar på.

MILITÆRNEKTING PÅ 1890-TALLET

Det er på mange måter et endret bilde når det gjelder militærnekting vi blir vitne til på 1880- og 1890-tallet. Det er andre enn kvekere som nekter i denne perioden. Nils Ivar Agøy registerer 78 saker og 44 nektere i perioden 1885-1901. De fleste av disse nekterne hadde en religiøs begrunnelse for sin nekting, men bare tre av nekterne var kvekere. De kommer også fra andre områder i Norge enn Sør-Vestlandet. Oslo-fjordområdet er sterkt representert.⁶⁴

Den hurtig voksende fredsbevegelsen kommer også sterkt inn i bildet fra 1890-åra. Kvekerne hadde vært nokså alene med sin militærnekting og sin kamp for å få godkjent militærnekting, men mot slutten av århundret får de en kampfelle i fredsforeningene, som for øvrig på Vestlandet var nær knyttet til kvekerne.

Engelske kvekere hadde opp gjennom årene vist stor interesse for de norske kveker-militærnekterne. I årene rundt 1900 ble denne interessen ytterligere styrket. Ukeavisen *The Friend* brakte jevnlig rapporter om militærnekting i Norge, og det engelske årsmøtet ble orientert og vedtok å ta kontakt med norske myndigheter. Norsk-amerikaneren John Frederick Hanson, som i denne perioden var skriver eller forstander i det norske kvekersamfunnet, kjempet for militærnekternes sak både i Norge og i forhold til de engelske kvekerne, og den engelske kvekeren Walter Morice virket på samme måte gjennom sine mange besøk i Norge.

Den militærnekte-saken som det særlig ble fokusert på i denne sammenhengen, var saken til Søren Eliassen Stakland. Det forhold at hans far var blitt straffet 5 ganger i årene 1855-1859 for militærnekting, gjorde saken spesielt interessant. Søren Staklands sak ble brukt som stjerne-eksemplet på hvordan militærnektere i Norge ble behandlet.

Søren Eliassen Stakland

I et brev fra en av de sentrale kvekerne i Stavanger Peder Fugellie, leser vi: "Søren Stakland er igjen arrestert for å nekte militær eksersis. Det er det fjerde året han lider på denne måten ... Men han tar det tappert, og som et lam ført til slaktebenken. Det er vanskelig for hans mor at sønnen er borte fra gården på denne viktige tiden av året, men de få andre Vennene der hjelper henne og hun klager ikke." (oversatt)⁶⁵

I mai 1896 ble Søren Eliassen Stakland (1873-1957) første gang innkalt til militærtjeneste. Nå var Skjold-regionen overført til Kristiansand regiment og forhøret og krigsrettssaken fant sted på Madla utenfor Stavanger. Han ble dømt til 20 dagers ensomt fengsel. Neste år ble han på ny innkalt, og fikk da 30 dagers fengsel. I 1898 ble straffen høynet til 40 dagers ensomt fengsel, og i 1899 til 50 dager. Søren Eliassen Staklands militærnektersaker startet år 1896 og strakk seg til og med år 1900.

Det er noen trekk ved disse sakene som er forskjellig fra de tidligere sakene vi har behandlet. Det ene er bruk av vitner som kjenner militærnekteren for å bevitne at han er normal. Det andre er den gradvise opptrappingen av straffen fra år til år.

La oss gå inn i rettsforhandlingene og forhøret ved første gangs innkalling i 1896:

Aar 1896 den 21 mai sattes i henhold til brigadeordre af 20de samme måned krigsforhør paa exercerpladsen Mal-desletten til behandling af sag mod linje matr. Nr 1784 Søren Eliassen Stakland, der har negtet i indværende aars rekruttskole ved Kristianssand bataljon, til hvilken han er indkaldt og har mødt, at iføre sig uniform og udføre militærtjeneste.

Fremstod derefter angjeldende matr. Nr. 1784 af Kristianssands linjebataljon Søren Eliassen Stakland, 22 aar gammel, der forklarede, at han var lovligen indkaldt til rekrutskolen, og at han efter indkaldelsen mødte til rigtig tid. Han har imidlertid hidindtil fundet at maatte vægre sig for at tage paa uniform og for at udføre militærtjeneste.

Hans grund herfor er, at han tilhører kvækernes samfund eller som det kaldes "Vennernes Samfund" i Stavanger. Han fremlagde attest af 19de mai fra samfundets forstander, Thorstein Bryne, om at saa var tilfældet.⁶⁶

Så er det vitnenes tur til å gi karakteristik av Søren Stakland:

Fremstod derefter premierløytnant Robert Setran Melhus, 25 aar gammel, fortiden tjenestegjørende ved samme rekrutkompanie som matr. Nr 1784 Stakland. Efter lovlig proportion blev vidnet edfæstet, hvorefter han forklarede, at Stakland maatte være at anse for fullt normal og i besiddelse af almindelige aandsevner. Stakland havde mødt til

rigtig tid, havde intet indvendt mod at fremstilles for lægekommisioen, men da han skulde modtage beklædning og udrustning, nægtede han at tage paa uniformen, ligesom han senere den hele tid har nægtet at udføre militærtjeneste. Vidnet har nogle gange gennem fremstillinger søgt at faa Stakland til at opgive sin vægring, men er hver gang af Stakland bleven mødt med, at hans samvittighed og troeslære forbød ham at tjenestgjøre. Hans forhold iøvrigt har i de forløbne 13 dage været uklanderlig.⁶⁷

Ytterligere to vitner framstår, troppssjef Haakon Sigvesen Dommernæs, som sier at

"Stakland havde i den forløbne tid af rekrutskolen været stille, rolig og alvorlig. Han talte ikke meget, men vidnet havde ingen grund til i noget punkt – bortset fra hans opfatning af militærtjenesten – at anse ham som unormal."

En menig, John Bendiks Vagner Thomassen Stange, vitner at han, "for 3 a 4 aar siden havde været sammen paa fiske med Stakland i 14 dage a 3 uge. Der var da intet usædvanligt at mærke ved Stakland, han var ialle dele som folk flæst."

Saken blir tatt opp til doms, og vi leser:

Aar 1896 den 22de mai sattes paa exercepladsen Malesletten krigsret til behandling af sag mod linje matr. Nr. 1784 Søren Eliassen Stakland, der var tiltalt for overtredelse af militær straffelovs § 104 ved nægtelse af at iføre sig uniform og udføre militær tjeneste.

....

Han bemærkede, at der efter de under forhøret fremkomne oplysninger ingen tvivl var om, at tiltalte var ved fuld forstand, og at han var sig bevisst, at han ved sin handlemaade havde overtraadt landets love.⁶⁸

Auditøren innstilte på 20 dagers fengsel og så gikk saken til votering i de 7 klassene.

Og dommen ble enstemmig ”ensomt fængsel i 20 – tyve – dage”.⁶⁹

Neste år, i **1897**, blir igjen den nå 23 år gamle Søren Stakland innkalt til militærtjeneste. Denne gang har han unnladt å møte på mønstringen i vår fordi han var syk. Han ble derfor hentet av Furer Bjørndal på hjemgården Stakland i Skjold og ble med uten innvendinger til Stavanger. Der spurte sersjant Heggebø om han ikke nå kunne være villig til å påbegynne tjenesten, men Søren svarte nei.⁷⁰

Søren blir i krigsretten 22. mai 1897 dømt strengere enn forrige år. Auditøren argumenterer på følgende måte:

Med hensyn til straffeudmålingene antog auditøren, at da tiltalte tilhørte et troessamfund, hvori i ethvertfald enkelte lærte, at man ikke maatte gjøre militærtjeneste, og da videre tiltalte ikke havde udvist trods og havde oppfylt de ham ifølge reglerne for distriktstjensten paahvilende pligter, vilde det være tilstrekkelig at gaa til en mindre forhøelse af den ham i fjor ilagte straf.⁷¹

Og straffen blir i henhold til den militære straffelov § 104 ensomt fengsel i 30 dager, men denne gang er den ikke enstemmig. 9 stemmer for 30 dager, mens 4 stemmer for 20 dager.⁷²

Det er her interessant å merke seg, at auditøren anser forhøyelsen av straffen som en mild straff. Det er også interessant at auditøren ikke oppfatter kvekersamfunnet som et samfunn hvor alle nekter miliærtjeneste. Betydde det at han hadde eksempler på kvekere som ikke nektet?

I **1898** blir Søren Stakland igjen innkalt. Denne gangen har han også nektet å motta mønstringskort. Han blir igjen hentet hjemme og brakt til Madla. Ved straffeutmålingen ”antages det at maatte lægges til grund, at nægtelse af at modtage og indsende mønstringskort, undladelsen af at fremmøde og nægtelse af efter frem mødet at udføre tjeneste, var at betragte som en forsæt forbrydelse, saaledes at den alm. Straffelovs Kap 6 § 11 måtte anvendes.”⁷³

Innstillingen bygger imidlertid på § 104 i den militære straffelov og går ut på 40 dagers ensomt fengsel.

Også her er det dissens mellom de ulike medlemmene i de 7 klassene. To stemmer for 45 dager, to stemmer for 50 dager, en stemmer for 35 dager, mens 8 stemmer for 40 dager som også blir den endelige straffen.⁷⁴

I **1899** gjentar det samme seg. Søren mottar ordren om å møte til rekruttskolen, men etterkommer ikke ordren og blir på ny hentet hjemme og brakt til Madla. Han blir innsatt i foreløpig arrest, men slik at han ”flere timer om dagen havde været fri.”

I år blir kaptein Jens Holst ført som vitne. Han fortalte at Søren var blitt innkalt ved særskildt skrivelse, og at han var blitt inntransportert og satt i arrest, men med adgang til å komme ut om han selv ønsket det. Kapteinen hadde to ganger talt med Søren for å bevege ham til å gjøre militærtjeneste, men forgjeves. Han hadde det inntrykk at tiltalte, bortsett fra hans oppfatning av militærtjenesten, var ”fuldt normal”.

Igjen går innstillingen ut fra § 104, og straffen blir foreslått satt til 50 dager, uten fradrag for den foreløpige arresten. Her var avstemmingen enstemmig for 50 dager.⁷⁵

Mens Søren Staklands militærnektersaker pågår,

skjer det viktige ting i det offentlige rom med betydning for militærnektproblemet.

Søren Staklands militærnektning i 1896 og årene utover kom beleilig for de som fremmet militærnektersaken. Her var det en som ikke emigrerte, og som illustrerte i all sin tydelige gru hvorledes Norge behandlet sine militærnektere. Han var kveker og oppførte seg slik som en forventet av en kveker. Han ble et forbilde, et levende eksempel som kvekere og andre fredsfor kjempere kunne holde fram. Men han ble også – fra militærmyndighetenes side – et eksempel på hvorledes det gikk når en nektet, med strengere straff for hvert år. Ennå stod det hardt mot hardt i saken. Ved siden av Søren Stakland finner vi en annen markert militærnekt i årene 1897-1900. Det var Iver Larsen som var litt av en rabulist og demonstrant med en klar fredspolitisk agenda. Han så på militærnektning som et av fredsbevægelsens viktigste virkemidler.⁷⁶

I tråd med den gamle kvekertradisjonen om å tale sannhet til styresmaktene ”to speak truth to power” prøvde John F. Hansen å få audiens hos kong Oscar II da denne oppholdt seg på slottet i Christiania i oktober 1898. Hansen skriver at han vil ta opp militærnekternes situasjon, og presentere en petisjon til kongen når det gjelder militærnekternes mulighet til å forbli i landet og nyte religionsfrihet. Han skriver videre at han synes at emigrasjonen av militærnektere er skadelig for landet, og han appellerer til kongen om personlig å engasjere seg i militærnekternes sak, slik at de kan leve i landet uten et kriminelt stigma. Kong Oscar nektet å gi audiens og ga klart uttrykk for at han ikke ville motta noen petisjon fra lovbrøtere. Svaret hans ble publisert i avisene, og fremmet på denne måten ufrivillig militærnekternes sak kanskje bedre enn en audiens kunne gjøre.⁷⁷

Samme år skjedde det noe dramatisk i kvekersammenheng. Som skriver, dvs. forstander i Kvekersamfunnet, var Thorstein Bryne forpliktet å sende inn lister over vernepliktig mannskap som var medlemmer i Samfunnet. Fra 1896 vegret han seg for å gjøre det, og i 1897 ble han dømt til en bot på 40 kroner. Det samme skjedde i 1898, med trussel om at en høyere rett ville idømme ham en daglig bot. Kvekersamfunnet vedtok da å levere til fylkesmannen de medlemsprotokollene de var forpliktet til å føre ut fra Dissenterloven, dvs. nekte å utføre de offentlige plikter som påligger et kirkesamfunn, og opphørte i realiteten å eksistere som et offentlig registrert trossamfunn.⁷⁸ Myndighetene tvang ved sine krav altså ikke bare militærnektere til å emigrere, de tvang kvekersamfunnet til å bli nedlagt. Dette var midt i militærnektersakene til Søren Stakland, og Thorstein Bryne var på samme tid formann i Stavanger Fredsforening. Var ”nedleggelsen” av kvekersamfunnet et dramatisk, men taktisk trekk i kampen for godkjenning av militærnektning? Kvekersamfunnet fortsatte imidlertid å eksistere og å øve sin innflytelse, men nå som en privat forening. Det ble først registrert som kirkesamfunn igjen i 1936.

Var emigrasjonstrusselen så stor som en kunne få inntrykk av? Vet vi hvor mange som emigrerte på grunn av faren for å bli dømt som militærnekt? Min undersøkelse i forhold til medlemsprotokollene i Kvekersamfunnet, viser at det er 12 unge kvekere som emigrerer i perioden 1870-1900. Tre av disse hadde blitt straffet som militærnektere. Vi kjenner imidlertid ikke deres motivasjon for å emigrere.⁷⁹ Fra 1885 var det imidlertid nesten utelukkende militærnektere utenfor Kvekersamfunnet, og vi vet ikke hvor mange av disse eller personer i disses miljø som emigrerte.

Vi må imidlertid ta alvorlig utsagnene som fremtredende kvekere kommer med når det gjelder emigrasjon, som for eksempel når Thorstein Bryne uttaler på det engelske årsmøtet i 1900 "at det er bare 86 kvekere i Norge, de fleste har reist til Amerika på grunn av verneplikten. Noen som har vært i fengsel en eller to ganger har dradd til Amerika av den grunn."⁸⁰ (oversatt) Tre år tidligere, i 1897, rapporterer Walter Morice fra Norge at unge mannlige kvekere flykter til Amerika for å unnsnippe verneplikten og at de unge kvinnene som de er forlovet med følger etter.⁸¹

Ved siden av kvekerne i Norge og England og fredsbevegelsen finner vi også en tredje aktør i dette bildet, og det var myndighetene. De var fullstendig klar over at militærneking var blitt et økende problem utover i 1900-årene. Stortinget ba om en oversikt over problemet i 1896, myndighetene utarbeidet selv, i tillegg til de private lovforslagene, innstilling om saken i 1898, og i 1900 kom det et rundskriv om at vernepliktige som tilhørte et trossamfunn "hvis bekjendelse uttrykkelig forbyder dets medlemmer at tjene som soldat", kunne gis adgang til å avtjene verneplikten som ikkestridende i forsvaret. Kvekerne og fredsbevegelsen var imidlertid ikke fornøyd med denne innrømmelsen. De ville ha en alternativ tjeneste som var utenfor militæret, en sivil arbeidsordning. Stortinget debatterte saken i 1901 og sendte den over til regjeringen med et klart signal om at det var forventet at den skulle løses. En mente at soningen av straff for nekting av militæret kunne utsettes inntil videre når nektingen var begrunnet i en alvorlig religiøs overbevisning. Og på grunnlag av dette kom det beskjed fra kommanderende general i februar 1902 om at det ikke skulle reises tiltale mot religiøse mili-

tærnektene uten at det var tvingende nødvendig, og at idømte straffer normalt ikke skulle eksekveres. Dette var ment å skulle være en midlertidig ordning, men det skulle gå 20 år før en fikk den første militærnektekløven i 1922.⁸²

Søren Stakland skulle imidlertid nyte godt av denne liberaliseringen. Den 21. mai 1900 er det igjen forhør hvor auditøren avhører

Linie Matr No 1784 Søren Eliasen Stakland. Han blev gjort bekjendt med de om ham indløbne Dokumenter og ligeledes forklaret, at der skulde blive aabnet Adgang for ham til at overgaa som Mandskab ved Trænet eller Intendanturen. Han blev ligeledes gjort opmærksom paa, at ved nævnte Overgang vilde han antagelig i Fred ikke faa anden Tjeneste end at møde ved Mønstringen og levere Mønstringskort. Ligeledes blev det ham betydet, at Forudsætningen for, at han kunde blive behandlet paa denne Maade, var at han ikke paa nogensomhelst Maade søgte at indvirke paa andre til at begaa samme Forseelser, som han selv, og at han overholdet ikke skulde omtale ovennævnte Tilbud og den lempelige Behandling, som derigjennem var ham udvist.

Mandskabet erklærede sig i alle Dele villig hertil og skulde indsende Andragende om Overførelse til Træn eller Intendantur, hvilket Andragende Auditøren tilsagde ham Anbefaling fra Brigaden. Oplæst og vedtaget. Joh. A. Schwartz.⁸³

En annen sentral militærnektekløve i årene fram mot 1900 var, som vi tidligere har nevnt, Iver Eliasen Larsen. Han ble dømt i alle fall 4 ganger, første gang i 1897. Han var ikke selv kveker og i folketellingen 1900

står det ”Intet trosamfunn”. Han ble senere gift med to av Ingebret Erlands døtre som var del av kvekermiljøet i Stavanger. Han var særdeles lite fornøyd med myndighetenes nye ordning, og mente at Søren Stakland var blitt lurt. Larsen beskriver saken slik:

...i år blev han fri, mod at han skulde møde til mønstring en gang om aaret og sende ind mønstringskort. Det vil sige det samme som at han er taget til trænsoldat; dette ved han nok ikke selv, ellers havde han ikke gjort det; thi de gode herrer har nok snud og vendt det saa lenge for ham, at de har faat ham til at tro, de har gjort en stor velgjerning mod ham. Han havde en anelse om, at ikke alt var, som det skulde være, men sagens rette sammenheng forstaar han ikke, og det skal ikke undre mig, at naar sagen bliver opklaret for ham, da nægter han at møde endog til mønstring.⁸⁴

Det tilbudet som Nils Stakland fikk var også blitt tilbudt andre. I følge Agøy fikk minst ni militærnekttere dette tilbudet. De fleste fikk det årene 1898-1900. Dette var ikke å oppfatte som en rettighet for militærnekteren, men mer som en gunstbevisning, og nekttere ble i flere tilfeller presset til å godta denne ordningen. I følge Agøy godtok bare to av de ni denne ordningen da det kom til stykket. Søren Stakland var ikke blant disse.⁸⁵

MOMENTER TIL EN KONKLUSJON

Vi spurte i begynnelsen av artikkelen hvorfor det var så mange militærnekttere på Haugalandet. Fram til 1870 var Haugalandet det området som produserte flest militærnekttere i Norge. Og en kan si at Haugalandet beholdt denne ”rekorden” til fram på 1890-tallet, for det

er først fra 1895 at det blir en markant økning av antallet nekttere på landsbasis.⁸⁶

Jeg tror at de nære slektskapsrelasjonene kan være en del av grunnen. Vi har her et nettverk av kvekere og kvekersympatisører som både støttet hverandre og som hadde forventninger til hverandre. I tillegg kom besøkene av kvekere fra Stavanger og utlandet som oppmuntret til og ga argumenter for militærnekting. Alt dette betydde at en fikk en sosial og religiøs/ideologisk oppbakking som ga den enkelte styrke til å gjennomføre nektingen.

AVSLUTNING

Vi fortalte i begynnelsen av denne artikkelen om de to engelske kvekerne som søkte å få audiens for å levere et skriv til kong Oscar II og som i juli 1900 befant seg langs skutesiden på kongens yacht i Marstrand i Sverige. De blir avvist med den grunn at kongen ikke kunne ta imot representanter fra fremmede makter uten at forespørselen var kommet fra vedkommende lands ambassade. Våre to britiske venner finner det for langt og tidkrevende å reise til Stockholm for å kontakte ambassaden, og kvekerutsendingene beslutter å dra tilbake til England med uforrettet sak.⁸⁷

Men som vi har sett, var det andre krefter som arbeidet i samme retning, og det førte til en mer liberal holdning etter 1900. I denne saken må vi ikke glemme ”fotfolket” – den enkelte militærnektter som tok den personlige belastningen. Og her spilte militærnekterne fra Haugalandet en helt avgjørende rolle.

ETTERSKRIFT

I en odelstingsproposisjon lagt fram i 1818 blir det foreslått at kvekerne skulle fritas for verneplikt. Dette

skjedde bare fire år etter at norske sjøfolk var kommet hjem fra prisonskipene i England hvor de var holdt som fanger under Napoleonskrigene. Den direkte foranledningen til proposisjonen var at et ungt kvekerpar giftet seg i Christiania i 1816 på kvekervis, noe som magistraten ikke godtok, og at myndighetene fant at de måtte sette ned en kommisjon som skulle rapportere til Stortinget om "kvekerspørsmålet". På grunnlag av denne kommisjonsrapporten la Kongen så fram en meget liberal proposisjon som i realiteten ga kvekere religionsfrihet. Den eneste begrensningen var at de måtte bo i de viktigste byene i landet. Ellers slapp de i tillegg til å gjøre militærtjeneste å erlegge avgift til rikets geistlighet, til kirke og militære innretninger og å avlegge ed. Hadde dette blitt lov, ville mange av de problemene kvekerne slet med på 1800-tallet ikke oppstått. En stortingskommisjon foreslo imidlertid endringer, riktignok ikke så store, men det endte med at lovforslaget ble henlagt, og dermed ble kvekernes situasjon vanskelig og delvis uavklart.⁸⁸ Det skulle gå 27 år før kvekersamfunnet og andre dissenter samfunn lovlig fikk etablere seg i Norge ved vedtaket av Dissenterloven av 1845, men denne loven ga, som vi har sett, ikke fritak for verneplikten.

Hadde odeltingsproposisjonen av 1818 blitt vedtatt, hadde militærnekternes lidelser på 1800-tallet vært unngått, men da hadde også en interessant del av norsk historie forsvunnet, og denne artikkelen hadde aldri vært skrevet.

NOTER

Kildemateriale om disse sakene fins hovedsakelig i Statsarkivene i Bergen, Kristiansand og Stavanger (Privatarkiv 160 Venneses Samfunn) og i arkivet i Friends House i London.

SAS står for Statsarkivet i Stavanger

SAB står for Statsarkivet i Bergen

SAK står for Statsarkivet i Kristiansand

LSF står for Library of the Religious Society of Friends, London

PA 160 står for Venneses Samfunns privatarkiv i Statsarkivet i Stavanger

¹The Friend, 10th August 1900, p. 517.

²Nils Ivar Agøy: "Kampen mot vernetvangen." Militærnekterspørsmålet i Norge 1885-1922. Oslo 1987 s. 51 og 59, Stortingsforhandlinger 1896, d 5, Tillæg til Dokument nr 21.

³Sitert fra – men hva sier du selv? Et utvalg tekster fra kvekerdommens første tid, Ås s. 8-9

⁴Udvikling af de Grundsætninger og Forskrifter, som iagttages og følges af det religiøse Samfund af Vener, – almindelig kjent under Navn af Qvekere – som boe i Christiania og i og ved Stavanger. Christiania 1818. Trykt i Opfostringshusets Bogtrykkerie av A. Jensen, s. 27.

⁵LSF, Portefolio 14, No 25, 4/10/43

⁶Anne Emilie Jansen: Det norske Kvekersamfunns historie i første halvdel av det 19. hundreåret, Stavanger 1967 s. 51, A.Seierstad: Kyrkelegt reformarbeid i Norig i nittande hundreaaret. Bergen 1923 s. 240-241, Amtmanden i Stavanger. Kriminalfortegnelse. Avdeling VI 1843-46, 1945 sak 108, 1846 sak 106.

⁷Sorenskriveren i Karmsund. Ekstraretsprotokoll 1840-47. SAS

⁸Lov angaaende dem, der bekjende sig til den christelige Religion, uden at være medlemmer af Statskirken af 16. Juli 1845.

⁹Sorenskriveren i Karmsund. Ekstraretsprotokoll 1840-47. SAS

¹⁰Et lidet Viidnesbyrd mod Krig og Fægtning. Søren Olsens militærnektersak fra 1848. Utgitt med inn ledning og kommentarer av Hans Eirik Aarek, Stavanger 1998.

¹¹Tabellene bygger på Ernst Lapin: Venneses Samfunn Kvekerne 1846-1898, Stavanger 1999, s. 156 og Hans Eirik Aarek: 'Conscription and Conscientious

Objection in the Experience og Norwegian Friends' i Quaker Studies, Vol 11, Issue 1 September 2006 p 16-17.

Primærkilder : Bergen Brigades Jurisdiction, 210 Justisprotokoll 1851-1863, 211 Justisprotokoll 1863-1879, SAB; Auditoriatet ved Kristiansandske brigade/ Krigsadvokaten C 10 justisprotokoll 1874-1896, C 11 justisprotokoll 1896-1902, SAK; Udpantning for geistlige fordringer hos Vennerne, PA 160, 11, 12, SAS

¹²Militærnektet etter sted, antall, navn og antall saker:

Haugalandet: 8 Peder Mathiassen Grønnestad (2), Elias S. Stakland (5), Gudmund I. Erland (6), Iver Olsen Sætre (1), Ingebret I. Erland (1), Nils Størksen Vaagen (1), Aanen J. Svineli (1), Søren Stakland (4)

Strand: 3 Bjørn Heggem (1), Peder Tou (1), Iver Tvedt (1)

Stavanger-området: 5 Andreas Bryne (1), Johan Sunde (1), Ivar Larsen (4), Mathias Husebø (2), Søren Skjørestad (1) Vi har ikke tatt med en "skjult" militærnektet i denne lista. Bernhard Sandstøl nektet militærtjeneste i juni 1895. Han ble holdt tilbake en natt, og deretter frigitt fordi hans helbred skrøpelig. Vennlig hilsen nr 2, 1895, s. 8.

Røldal: 4 John Olsen Botn (2), John Johnsen Botn (2) Ole Bryngeldsen 1859, 1862, 1863, 1864 E, (4) Mikkel Bryngeldsen 1864 E (1)

Kvinesdal: 1 Karl T Røiseland (2)

Rennesøy: 3 Søren Olsen (1) Peder Ommundsen Gilje (1), Andreas Danielsen Ask (1)

Kristiansand: 1 Tønnes Johnsen (1)

¹³Agøy 1987 s. 19

¹⁴Compagnie Rulle Ryfylkiske Compagnie, Rode 7. SAB

¹⁵Nils Ølav Østrem: Tysvær Gard og Ætt 4, Skjoldastraumen, Tysvær 1999, s. 171

¹⁶William Allen: Life of William Allen, London 1847, vol 3, 416ff

¹⁷Bergenske Infanteri Brigade, Auditørarkivet, Justitssaker med mer 1858 og 1859 Pakke 241, SAB

¹⁸Bergen Brigades Jurisdiction 210 Justisprotokoll 1851-1863, pag. 128-130.

¹⁹Bergenske Infanteri Brigade, Auditørarkivet, Justitssaker med mer 1858 og 1859 Pakke 241, SAB

²⁰Agøy 1987 s.40

²¹Agøy 1987, 32 n

²²Protokoll 1818-1859 s. 199. Privatarkiv 160. SAS

²³FKL, Temp Box 2/20, Papers and letters about Norway. LSF.

²⁴Answers to questions sent by P. Bedford and J. Forster, on behalf of the Me-

eting for sufferings in London, as is supposed, to Friends in Norway 12 Mo 1. Box 45, M 13 legg 11, SAS.

²⁵Bergenske Infanteri Brigade, Auditørarkivet, Justitssaker med mer 1858 og 1859 Pakke 241, SAB

²⁶Ibid.

²⁷Brev fra Hans Majestet Kongens Norske Arme-kommando, 8. Januar 1857 til Bergenske Infanterie-Brigade og brev med samme beskjed til Elias Stakland fra Ryfylkiske Compagnie, Pakke 241.

²⁸Bergenske Infanteri Brigade, Auditørarkivet, Justitssaker med mer 1858 og 1859 Pakke 241, SAB

²⁹LSF, MSBox H 3/2 Richardson, George. Letters from various Friends (English and Norwegian) on Friends in Norway 1855-1859. Folder 3: 1857.

³⁰Bergen Brigade Jurisdiction 210 Justisprotokoll 1851-1863 s. 215.

³¹Sitert i Martin Nag Lys over Lars Hertervig og kvekerne i Tysvær. Stavanger 1995, s. 144

³²Privatarkiv 160, Protokoll 1818-1859. SAS

³³Agøy 1987 s. 56

³⁴Bergen Brigade Jurisdiction 210 Justisprotokoll 1851-1863 s. 276

³⁵Martin Nag: Ryfylke-kvekerne! Utvandring! Essay og myter. Stavanger 200, s. 120 og 173-175

³⁶Agøy 1987, 32 n

³⁷Nag 2001, s 67

³⁸Nag 2000, 119; Martin Nag: Myter! Myter. Stavanger 2001, 67, Nils Olav Østrem: Tysvær. Gard og Ætt 4, Skjoldastraumen, Tysvær 1999, s. 182.

³⁹Martin Nag: Ryfylke-kvekerne! Utvandring! Essays og myter. Stavanger 2000, s. 136

⁴⁰Bergen Brigade Jurisdiction 211 Justisprotokoll 1863-1879

⁴¹Ibid.

⁴²Ibid.

⁴³Bergenske Infanteri Brigade, Auditørarkivet, Justitssaker med mer 1864 og 1865 Pakke 243, SAB

⁴⁴Østrem: Tysvær. Gard og Ætt 5 Grinde, Tysvær 1999, s. 164

⁴⁵Dybdal-Holthe: Tysvær. Gard og ætt 1 Tysvær Sogn 1, Tysvær 1990, s. 394

⁴⁶Stavanger Friends Yesterday and Today. Stavanger Friends Church, Marshalltown, Iowa 1985, s. 8 og 46. Medlemsprotokollen 1858-1937, Vennenes

Samfunn, Privatarkiv 160, Nr. 47,4, SAS

⁴⁷Udpantning for geistlige fordringer hos Vennerne, PA 160, 11, 12, SAS

⁴⁸Bergen Brigade Jurisdiction 211 Justisprotokoll 1863-1879

⁴⁹Love, Anordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m.M. 1866 s. 209f. sitert fra Agøy 1987, s. 32 .

⁵⁰Agøy 1987 s. 43

⁵¹Martin Nag et al: Randaberg-kvekerne. Åndsfrihetens pionérer. Randaberg 1998, s . 77-79

⁵²Bergen Brigade Jurisdiction 211 Justisprotokoll 1863-1879

⁵³Østrem 1999, 4, s. 41

⁵⁴Østrem 1999, 4 s. 29

⁵⁵Aarek 2006 Quaker Studies s. 27, Aarek: 'Hvem var de norske kvekerne? Utviklingstrekk når det gjelder antall, sosial status, spredning, aktivitet og det religiøse grunnlaget for deres virksomhet', s. 51. I: Bjørn S. Utne og Hans Eirik Aarek: "Dette Ukrudt fra Engellands sectrige og geile Jordbund". Rapport fra forskningsseminar om: Den rolle kristne dissenterbevegelser – spesielt kvekerne – spilte i norsk kulturutvikling på 1800-tallet. Stavanger 1993. Medlemsprotokoll 1857-1898. PA 160. SAS

⁵⁶Østrem 1999, 5 s. 161

⁵⁷Østrem 1999, 4, s. 27 og 29; Nils Helgesen: Torborg Nilsdtr, Raudnes; Ole Kolbeinsen, Frøland, Slegtstavle, Vats – Skjold – Kallekodt, Tysvær. Hauge-sund 1987, 37, 34; Medlemsprotokoll 1858-1937, Vennesen Samfunn, Privatarkiv 160, Nr. 47,4, SAS

⁵⁸Martin Nag: Det indre lys. Strand-kvekerne – deres nærmiljø i Ryfylke og i Amerika. Ås 1983, s. 334

⁵⁹Bergen krigskommissariat. 12 Udskrivnings distrikt. Lodtrekningslister. 1886-1894, Skjolds Thinglag 1887, 1889. SAB

⁶⁰Bergen krigskommissariat. 12 Udskrivnings distrikt. Lodtrekningslister. 1886-1894, Skjolds Thinglag 1886. SAB

⁶¹Nils Olav Østrem har en oversikt over en del personer med kvekerilknytning i 'Kvekarane i Skjold' I: Bjørn S. Utne og Hans Eirik Aarek: "Dette Ukrudt fra Engellands sectrige og geile Jordbund". Rapport fra forskningsseminar om: Den rolle kristne dissenterbevegelser – spesielt kvekerne – spilte i norsk kulturutvikling på 1800-tallet. Stavanger 1993.

⁶²Agøy 1987 s. 50

⁶³Agøy 1987 s. 39-41. Agøys materiale er hentet fra årene 1885-1902 med hovedvekt på perioden fra 1895, mens vårt materiale i hovedsak er fra 1855-1870. Vilkårligheten i straffeutmålingen finner vi i begge perioder. Det kan derfor være at periodene har noen felles trekk i denne henseende.

⁶⁴Agøy 1987 s. 16-19

⁶⁵Sitert i brev fra Walter Morice, 17.05.1899. PA 160, Boks 93, SAS.

⁶⁶Auditoriatet ved Kristiansandske brigade/Krigsadvokaten: C 10 justisprotokoll 1874-1896, pag. 426-431.

⁶⁷Ibid.

⁶⁸Ibid.

⁶⁹Ibid.

⁷⁰Auditoriatet ved Kristiansandske brigade/Krigsadvokaten: C 11 justisprotokoll 1896-1902, pag 49-51.

⁷¹Ibid. pag 57-60

⁷²Ibid.

⁷³Ibid. pag 114-117.

⁷⁴Ibid.

⁷⁵Ibid. pag. 146-152.

⁷⁶Agøy 1987 s. 43-46. Også I Auditoriatet ved Kristiansandske brigade/Krigsadvokaten: C 11 justisprotokoll 1896-1902

⁷⁷PA 160, Boks 94/8. 'Norway and Sweden. The Peace Position' The Friend, 25 November 1898, p. 756.

⁷⁸PA 160, 20 Aarsforsamlings- og tomaanedsforsamlingsprotokoll 1892-1910, s. 21 og Boks 47, 4 Medlemsprotokoll 1857-1937, s. 79

⁷⁹Aarek, HE Quaker Studies vol 11,1, 2006, p 27. Se også Agøy 1987 s. 52 og 58.

⁸⁰The Friend 8th June 1900 p. 367.

⁸¹The Friend 28 May 1897, p. 350.

⁸²Agøy 1987, kap 2

⁸³Auditoriatet ved Kristiansandske brigade/Krigsadvokaten: C 11 justisprotokoll 1896-1902, pag. 221-222.

⁸⁴Fred 1900, nr. 10, s. 74.

⁸⁵Ibid

⁸⁶Agøy 1987 s. 19

⁸⁷The Friend 10th August 1900, s. 517.

⁸⁸Agøy 1987 s. 56